



Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/1, p. 133-156

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11397>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 31.01.2017

✓ Accepted/Kabul: 23.03.2017

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ – Doç. Dr. Sezai BALCI -

This article was checked by iThenticate.

ORYANTALİZM VE AVRUPA'DA MÜSLÜMAN-DOĞU'YA DAİR ORYANTALİSTİK ÇALIŞMALARIN GELİŞİMİ*

Zeynep İNAN ALİYAZICIOĞLU**

ÖZET

Doğu-Batı ikileminde Doğu'nun Batı karşısında geri kalmışlığının bir nedenini de Batı'nın kavram dünyasında aramak gerekir. Bu kavram dünyasının merkezinde kuşkusuz Batı Avrupa vardır. Avrupa dünya tarihindeki egemenlik konumunu tanımlayıp, bu egemenliği meşrulaştırmaya yönelik bir söylem üretmiştir. Edward Said'in belirttiği gibi bu söylem de oryantalizmdir. Felsefi kökeni Hegel'e dayanan bu söylem, Avrupa/Avrupa-dışı veya Batı/Doğu ikilemine dayanır. Burada Batı, dinamizmi (yani kapitalizmi), akılcılığı (yani dini dogmadan arınmışlığı), liberal demokratik yönetim sistemini temsil ederken aynı zamanda eşsiz erdemlerle kutsanmış olarak tahayyül edilmiştir. Batı akılcı, çalışkan, üretken, fedakâr, tutumlu, dürüst, otoriter ve olgun, gelişmiş, becerikli, hareketli, bağımsız, gelişime açık resmedilmiştir. Özellikle Doğuysa Batı'nın karşısındaki *öteki* olarak akılcı olmayan, keyfi, tembel, üretmeyen, tahammüllü, cazip olduğu kadar egzotik ve karmaşık, despot, bozulmuş, çocuksu ve olgunlaşmamış, geri kalmış, pasif, bağımlı, durağan ve değişmeyen olarak betimlenmiştir. Bu çalışmada öncelikle Batı literatüründe "Doğu" terimi için kullanılan tanımlar ve tarih boyunca Doğu ve Batı arasında değişen sınır hakkında bilgiler verilecektir. Oryantalizmin tanımı yapılarak oryantalist söylemin Avrupamerkezci tarihyazımına etkisi irdelenecektir. Son olarak ortaçağdan 19. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreçte Batı Avrupa ülkelerinde hem kişisel hem de kurumsal anlamda yapılmış oryantalistik çalışmalara yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğu, Oryantalizm, Avrupamerkezci Tarihyazımı, Batı Avrupa

* Bu çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında 2016 yılında tamamlanan "Jakob Philipp Fallmerayer'in Seçme Eserlerinde Bizans-Osmanlı Doğusu İmgesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Trabzon, Türkiye, zeynepinanalizicioglu@gmail.com

ORIENTALISM AND THE PROGRESS OF ORIENTALIST STUDIES ON MUSLIM EAST IN EUROPE

ABSTRACT

In East-West contradiction, it is essential to consider Western conception as one of the reasons why Eastern world is still undeveloped. There is no doubt that West Europe is located in the centre of this conception. Europe has dominated their position in history and they have also developed discourses to legalisation of the domination. Edward Said states that this discourse is orientalism. The discourse, which the philosophical origin is came from Hegel, is based on European/Non-European or West/East contradiction. In this discourse, while West represents dynamism (capitalism), rationalism (non-religious knowledge), liberal democratic political systems, it is also seen as unique morality is granted to them. Furthermore, West is pictured as rationale, hardworking, productive, self-sacrificing, thrifty, trustworthy, authoritative and mature, developed, talented, active, independent, and open to new thoughts. On the other hand, East is defined as “others” for West and pictured as not rationale, lazy, non-productive, arbitrary, exotic and complex, tyranniser, degenerate, childish and immature, undeveloped, passive, dependent, constant and against to change. In this study, definitions of “East” in West literature and the changing borders between East and West are initially provided. In addition, definition of orientalism is given and the impacts of orientalism on Western-centrism are examined. Finally, it mentions the orientalist research have been conducted in West-Europe countries from Middle Ages to 19th century.

STRUCTURED ABSTRACT

Occident has interests to understand Eastern geography, people, daily life, and most importantly military power due to Orient was threatening militarily and economically Occident since archaic age. West curiosity on Orient outlined differences between Orient and Occident and it can be stated that this curiosity caused to create two opposite poles as Orient and Occident. From geographical perspective, borders between Orient and Occident have been changed over Anatolia and Balkans based on the political powers of each era. Historically, the hostility between Orthodoxy and Catholicism in Byzantine Empire has been altered due to Ottomans threaded as respectively Muslims – Catholics and Muslims – Protestants. In this research, personal and institutional oriental studies on Eastern world in West Europe are examined from a general perspective. Although, world has been separated into two poles as Orient and Occident, both worlds have been divided into sub-regions. Guenon divides Orient into three categories as the far east represents China, the middle east represents India, and the near east represents Islam world. Guenon suggests that the near east is mid-way between Orient and Occident. It is aimed to examine oriental studies on the near east – Muslim East – has been conducted in Europe until mid of 19th century.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/1

In modern ages, the number of studies on Eastern religions, languages, and resources increased in theology faculties of European universities. There are misunderstandings, biases, exaggerated, and insulting studies due to the political impacts, hostility against Islamic world and it has caused to generate Eurocentric historiography. Although Western researchers have followed more systematic, extensive and realistic approaches on Eastern studies in 19th century, the biased knowledge can still be found on following studies. The biased knowledge has been passed to following centuries due to Western studies does not reflect the Eastern images as they are in the oriental studies. Once these images entered in Western culture, they are accepted by societies and these biased images used in studies which can be found on following studies by citation. Eventually, these biased images are accepted in cultures. In 19th century, orientalism has been actively used for political interest and Western governments supported to open new institutions and departments for Eastern studies.

In terms of practicality, the first Orient – Occident opposition can be found after administrative separation of Roman Empire. This separation has ended by political and cultural separation. Thus, the spiritual authority of Christians is politically divided and conflicts are emerged within Christian authority. It can also be said that Orient – Occident opposition has become more visible. Catholic Latin Europe turned into a closed society after the separation and it has changed with the crusades. Europeans has learned the first time for a long time about the richness and culture of *the other*– Byzantine and Islamic region – via the crusades. It is obvious that the orient – occident opposition occurred within Christian Catholics and Orthodox against Byzantine region. Europe used Orthodox as the first *other* to isolate itself from outside and create its identity. This hostility became Christian – Islam opposition after 8th century. Islamic world has been controlled and threatened European Christians from 7th century to Battle of Lepanto in 1571. Europeans never forget the fact that Islam has threatened and dominated Rome. The conflicts between Christians and Muslims mostly occurred due to the similarities rather than the differences. During the mediaeval ages, Muslims has encountered with Christians in Spain and Sicily and have made meaningful discussions because both religions have historical connections and their missions are almost same. It was expected to see dispute between two religions while they have these much similarities. Islamic world is not only threatened Europe from military perspective but also threatened from moral and ethical perspectives. This threat can be seen in oriental studies in Europe.

The border between Orient and Occident has been changed based on the understanding of each other. The image and meaning of Orient in West Europe has changed based on the the level of threats of Muslims on Europe. The invincible Muslim-Turks image has begun to change as the undeveloped and weak Orient in West Europe after the last quarter of 17th century. In 19th century, Islamic Orient was seen as weak and beaten by Europeans from imperialist and colonialism perspectives. European economy has developed dramatically after the industrial revolution in 19th century. At the same period, Eastern world was seen as undeveloped, lack of social relationships and capitalist intuitions which

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/1

developed Europe has by Western world. Thus, Orient is associated with irrational and empty beliefs due to they are not affected by Occident illumination. Finally, the relationship between Orient and Occident has new meaning.

Keywords: Orientalism, Orient, Occident, Eurocentric Historiography, Western Europe

Giriş

Antikçağdan itibaren Doğu'nun Batı'yı askeri ve ekonomik yönden tehdit etmesi Doğu coğrafyasının, halklarının, günlük yaşantısının ve de en önemlisi askeri gücünün Batı tarafından merak edilmesine neden olmuştur. Batılıların merakı, zamanla Doğu ve Batı arasındaki farklılıkları belirginleştirerek dünyanın temelde iki zıt kutba ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Coğrafi açıdan bakıldığında Doğu ve Batı arasında çizilen sınırın çağlar boyunca Anadolu ve Balkan toprakları üzerinde dönemin siyasi güçlerine bağlı olarak değişkenlik gösterdiği iddia edilebilir. Tarihi süreçte Bizans Devleti zamanında Ortodoksluk ve Katoliklik arasındaki düşmanlık, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yı tehdit etmesiyle birlikte öncelikle İslamiyet ile Katoliklik; daha sonra İslamiyet ile Protestanlık arasındaki düşmanlığı doğurmuştur. Bu çalışmada Doğu dünyasına yönelik Batı Avrupa'da kişisel ve kurumsal anlamda yapılan oryantalistik çalışmalar genel olarak değerlendirilecektir. Dünya Doğu ve Batı şeklinde iki genel kutba ayrılmasına rağmen hem Doğu hem de Batı kendi içinde de bölümlere ayrılmıştır. Guénon, Doğu'yu Çin uygarlığı tarafından temsil edilen Uzak Doğu; Hint uygarlığı tarafından temsil edilen Orta Doğu ve İslam uygarlığı tarafından temsil edilen Yakın Doğu şeklinde sınıflandırmıştır. Bunların içinde Yakın Doğu ona göre Doğu ve Batı arasında orta bir yoldur (Guénon 1991: 32). Biz de bu çalışmada 19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da Yakın Doğu'ya yani Müslüman Doğu'ya dair yapılan oryantalistik çalışmaları ve bu çalışmaların yapıldığı kurumları incelemeye çalışacağız.

Yeniçağla birlikte Avrupa üniversitelerinde teoloji fakülteleri içinde Doğu dinlerine, dillerine ve kaynaklarına yönelik çalışmalar artmıştır. Ancak bu çalışmalar gerek yönetimlerin siyasi çıkarları doğrultusunda gerekse Doğu'ya karşı yürütülen din düşmanlığının doğasından dolayı yanlış, önyargılı, abartılı hatta aşağılayıcı bir söyleme dönüşerek Avrupamerkezci bir tarihyazıcılığının doğmasına yol açmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde Batılı büyük güçler Doğu çalışmalarını daha sistemli, kapsamlı ve gerçekçi hale getirmişlerse de yüzyılların gerçek dışı, abartılı, yanlış bilgi birikimini sonraki yüzyıllara taşımaktan geri durmamışlardır. Yanlış bilgi birikiminin sonraki yüzyıllara taşınmasının sebebi, oryantalist metinlerde Doğu imgeleri gerçek bilgilerden çok Batılı öznenin kişisel dünyasına ait düşüncelerin ifadesi olmaktan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bu tarz imgeler bir kültüre yani Batı kültürüne girdikten sonra toplum tarafından kabullenilir ve bir metinden diğerine alıntılama yoluyla yeniden üretilir ve pekişerek kültürel bir tortu haline gelir (Keyman, Mutman, Yeğenoğlu 1999: 9). 19. yüzyıla birlikte oryantalizm devletlerin politik çıkarlarını gözetken bir saha olmuş bu amaçla Avrupa üniversitelerinde Doğu araştırmaları için kürsüler kurulmuş ve Avrupa başkentlerinde Doğu araştırmaları enstitüleri açılmıştır.

Doğu'nun Tanımı ve Doğu - Batı Ayrımı

“Doğu” kelimesi Alman dilinde ‘Orient’, ‘Osten’ ve ‘Morgen’ kelimeleri kullanılarak karşılır. Almancaya Latince'den harfi harfine geçen ‘Morgen’ ve ‘Morgenland’ terimleri 20. yüzyıla kadar ‘Orient’ kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Bu terimin Alman literatürüne kazandırılmasında Martin Luther'in İncil tercümesinin payı büyüktür. Luther, İncil tercümesinde istikrarlı bir biçimde Doğu yönü için “Güneşin Doğuşu” (Sonnen aufgang) ya da kısaltılmış şekilde

“doğuş” (auffgang) terimlerini kullanmıştır. Eski Ahit’te Doğu terimi *güneşin doğduğu yöndeki diyarları* tasvir etmek amacıyla kullanılırken, İbranice metinde bu kelime *kādām*, Grekçe metinde ise *anatolae* kelimeleriyle karşılanmıştır. Ancak sonraki yüzyıllarda Hristiyanlığın kültür ve din merkezinin Batı’ya taşınması sonucunda Doğu’nun sahası biraz daha Batı’ya kaymıştır. Böylece Luther bu terimi sadece kutsal toprakları kapsayacak şekilde değil Doğu Kilisesinin coğrafi sınırlarını da içine alacak şekilde kullanmıştır. Batı dillerinde yön isimlerini bu tarz betimlemenin nedeni Hristiyanlıktaki resim geleneğinden kaynaklanmaktadır. Erken dönem Hristiyan resimlerinde güneşin doğuşu, yani Doğu, Mesih’in dirilmesinin kinayesi olarak ve ölüm gecesinden sonraki paskalya sabahının göstergesi olarak okunmuştur. 15. yüzyıla kadar Doğu, haritalarda sayfanın üst kısmına resmedilmiştir. Yine ölümden sonra dirilme ve kıyamet günü de sayfa başında yerini almıştır. 15. yüzyılda Batlamyus’un *Coğrafya*’sının yeniden yayımlanmasıyla harita ve resim geleneğinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu eser içindeki haritayı esas alan Avrupa, Doğu’yu ait olduğu yere yani sayfanın sağ kısmına resmetmiştir (Polaschegg 2005: 64-69).

Almancada kullanılan Orient terimi Latince “Oriens” kelimesinden gelmekte olup, *doğmak, yükselmek* anlamındaki Latince “oriri” fiilinden türemiştir. Akdeniz’in doğu kıyısındaki sahillere ve adalara uzun bir süre Fransızca “Levant”¹ denilmiştir. Bu kelime *le soleil levant* şeklinde *güneşin yükselişi* anlamına gelir. Doğu² için bu kelimeler kullanılırken Batı için Latince *güneşin battığı ve yok olduğu yer* anlamındaki “Occidens” kelimesi kullanılmıştır. Bu terim gök kubbenin Batı yarısını belirtir ve *güneşin batışı* anlamındaki “occidere” fiilinden gelir. “Morgenland”a karşılık olarak Almancada *güneşin battığı ülke* anlamında “Abendland” terimi de kullanılmıştır (Booth 1836: 213, 214).

Abendland kavramı Luther’in Morgenland kavramına karşılık olarak 16. yüzyıl içinde şekillenmiştir. Bu kavram ilk başta sadece coğrafi bir bölgeyi tanımlasa da Romantizm akımıyla birlikte Batı Avrupa halklarını içine alacak şekilde kültür birliğini temsil etmeye de başlamıştır. Coğrafi açıdan bakıldığında terim, Hristiyanlığın bir kısmını içine alacak şekilde Latin Batı-Avrupa’yı kastetmiştir. İçerik açısından ise bu terim Cermen prenslikleri ve Roma kilisesinin oluşturduğu kültür birliği anlamına gelmektedir. Bizans İmparatorluğu’nun yıkılışıyla birlikte Batı (Abendland), Hristiyan Doğu (Morgenland) karştı anlamını kaybetmiştir. Böylece Abendland terimi yerine yavaş yavaş “Avrupa” terimi kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Hümanizmle birlikte Avrupa teriminin metinlerde daha sık kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir (Hohlweg 1996: 90). Bununla birlikte Avrupa ismi ilk defa Batı’nın Osmanlı Türkleri tarafından ciddi bir şekilde tehdit edildiği zaman hümanist Floransalı Pierfrancesco Giambullari tarafından 1566’da yayımlanan *Storia dell’Europa* adlı eserinde kullanılmıştır (Burke 2003: 213). Kısaca Hümanizmle birlikte “Batı”, “Avrupa” anlamını kazanmıştır. Avrupa ise Hristiyan Avrupa olarak tahayyül edilmiştir: Öncelikle Katolik Avrupa daha sonra ise Protestan Avrupa. Bizans Hristiyanları asırlar boyunca Avrupa’yı İslam ve Arap saldırılarından korumalarına rağmen Avrupa veya Hristiyan Avrupa sınırları içine Ortodoksluk ve Bizans Hristiyanlığı dahil edilmemiştir (Curtis 2009: 2).

¹ Fransızcada, uzun zaman boyunca Doğu coğrafyasını betimlemek için “Levant” sözcüğü kullanılmıştır. Ancak 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğu’nun kullandığı Anglosakson kavramlar “Levant” sözcüğünün yerini almış, bölge için Yakın ya da Ortadoğu kavramları kullanılmaya başlanmıştır. Bunun nedeni Batılılara göre tam bir durgunluk ve çöküş içinde olan Doğu toplumlarını “Levant” (güneşin doğduğu taraf) olarak adlandırmayacağı gerçeğidir. Eğer Doğu güneşin doğduğu taraf olarak adlandırılıyorsa bu durumda zıddının “Batan” olması gerekir ki bu, imparatorlukların güçlerinin en yüksek noktalarına ulaştıkları 19. yüzyıl Avrupa’sının çöküş korkusunu mutlaka arttıracak bir düşüncedir. (Corm 2011: 44).

² Doğu ve Batı’nın güneşin hareketine göre adlandırılması Arapça ve Türkçe’de de Latince’de olduğu gibidir. Ancak Arapçada bu kelimenin farklı anlamları da mevcuttur. Arapça *garb* kelimesi “karanlık yer, yabancı diyar” anlamına gelmekte hatta *garb* kelimesinden türeyen *garib* kelimesi yabancı, yadırganan kişi olarak bir *öteki* anlamı taşımaktadır. Arapça *garb* kelimesiyle anlaşıldığı gibi Doğu, Batı’yı daima yabancılaştırmış ve farklılaştırmıştır (Schnabl 1993: 26).

Avrupa'nın Doğu ve Batı şeklinde iki kutba ayrılması düşüncesi ise 18. yüzyılda gündeme gelmiştir. Rönesans'tan Aydınlanma çağına, Avrupa'nın kültür ve finans merkezleri önemli ölçüde yer değiştirmiştir. Roma, Floransa ve Venedik şehirleri ticaret ve bilimdeki önemlerini Paris, Londra ve Amsterdam gibi büyük kentlere bırakmışlardır. 18. yüzyıla gelindiğinde Voltaire'nin Paris'i, Machiavelli'nin 16. yüzyıldaki Floransa'sının yerini almıştır. Fransız filozof Voltaire *güneyden kuzeye* yerine *batıdan doğuya* bakış açısını kıta içinde yayan kişidir. Voltaire bu dönüşümü yaparak Avrupa'nın kavramsal açıdan yön değiştirmesine neden olmuştur. Artık Aydınlanmanın yeni merkezleri Rönesans'ın eski merkezlerinin yerini almıştır. Bununla beraber barbarlığı ve geriliği ifade eden Kuzey, doğal olarak Doğu ile yer değiştirmiştir. Sonuç olarak Aydınlanma, Batı ve Doğu Avrupa'yı birlikte icat etmiştir (Wolff 1994: 5). Todorova'ya göre bu yeni bölünme mekânsal olmakla birlikte Aydınlanma döneminde yeşermekte olan evrim ve ilerleme inanışlarına göre yeniden şekillenmiştir. 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'yle Avrupa ekonomik anlamda büyük bir ilerleme yaşamıştır. Bu dönemde Batı'ya göre, Doğu ise geri kalmışlık içinde, ileri toplumsal ilişkilerden ve gelişmiş kapitalist Batı'nın başlıca kurumlarından yoksun görünmektedir. Bu anlamda Doğu, Batı Aydınlanmasının etkilemediği irrasyonel ve boş inançlara dayalı kültürlerle özdeşleştirilmiştir. Böylece, Doğu ile Batı arasındaki ilişki yeni bir anlam kazanmıştır: Geçmişten geleceğe doğru akıp giden zaman yalnızca bir devrim değil, basitten karmaşığa, gerilikten gelişmişe, ilkelden kültürlüye doğru bir evrimdir. Bu durumda gelişimsel yönüyle zaman ögesi önem kazanmıştır. Doğu artık gelinen yön olarak geçmişte kalmıştır (Todorova 2013: 43, 44; Hentsch 2008: 118).

Pratik manada Doğu-Batı karşıtlığı ilk kez Roma İmparatorluğu'nun idari anlamda parçalanmasıyla yaşanmıştır. Roma barışı döneminde Roma şehrinin siyasi ağırlığına karşın, Ege havzasının iktisadi ve kültürel yönden gelişmesi imparatorluğun bölünmesine ve bölünmenin Doğu ve Batı Roma şeklinde idari olarak kurumsallaşmasına neden olmuştur. Bu bölünme de nihai aşamada siyasi ve kültürel bir parçalanmayla sonuçlanmıştır. Bölünme Hristiyanlığın kendi içindeki siyasi bir kırılma ve aynı zamanda Hristiyan âleminin içindeki ruhani iktidarın çatallaşması, bölünmesi ve böylece Doğu-Batı karşıtlığının billurlaşması olarak belirginleşmiştir. Bu bölünmeden sonra Latin Katolik Avrupa kendi içine kapanma dönemine girmiştir. Avrupa ancak Haçlı Seferleriyle kabuğunu kırmıştır. Bizans ve İslam topraklarına uzun bir zaman sürecinde sekiz büyük askeri sefer yapan Haçlı ordularıyla birlikte Avrupa toplumları ilk kez sistematik bir biçimde *ötek*inin kültürü ve zenginlikleriyle tanışmıştır (Arlı 2014: 17).

Edward Said, Doğu ve Batı arasındaki sınırın ve kutuplaşmanın antikçağa dayandığını belirtse de Thierry Hentsch bugünkü anlamda Doğu-Batı sınırının oluşumunu yüzyıllar sonrasına, Haçlı Seferlerine dayandırmıştır (Hentsch 2008: 49). Said ile aynı görüşte olan araştırmacılar Persler ve Grekler arasındaki büyük mücadeleyi Doğu ve Batı'nın oluşumunu ortaya çıkaran unsur olarak belirtmişlerdir. MÖ 479'da Perslerin yenilgisiyle bir Doğu fenomeni olan 'despotizm' karşısında bugünkü Batı medeniyetinin idealleri ve enstitülerinin dayanağı olarak görülen Grekler zafer kazanmışlardır. Yunan-Pers Savaşlarını Doğu ve Batı arasında bir ayrılma olarak görmeyen araştırmacılar ise MÖ 479 zaferinin politik bir bölünmeye neden olmadığı üzerine durmuşlardır. Bu yenilginin Akdeniz'den Karadeniz'e uzanan ticareti etkilemediğini, Pers İmparatorluğu ile Yunan şehir devletleri arasında savaş öncesine göre daha yoğun bir şekilde ticarete devam edildiğini vurgulamışlardır (Gallant 2006: 123, 124). Diğer taraftan antikçağdan itibaren Yunanlarla Persler arasında olmak üzere Doğu-Batı zıtlığını Yunan filozofların da dile getirmesi, Aydınlanma dönemi entelektüellerinin sarıldıkları bir başka dayanağıdır. Aristoteles *Politika*'sında Doğuluları köleliğe daha uygun insanlar olarak betimlemiştir. Ortaçağ Hristiyan ve Avrupa kimliği bu düşüncüyü benimseyerek daha da kuvvetlendirmiştir. Montesquieu ise Aristoteles'in düşüncelerini benimseyerek Avrupa'nın "özgürlük için olağanüstü yeteneği" ile Asya'nın "köleliğe yatkın ruhunu" karşılaştırmıştır (Goody 2002: 13). 11. yüzyıla gelindiğinde Haçlı Seferleri çağrısı altında

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/1

Avrupa'nın farklı milletlerinden oluşan büyük ordular Bizans üzerinden Doğu'ya gitmişlerdir. Doğu'da kitlesel olarak ilk defa Arap, Türk, Pers ve hatta Bizanslılarla karşılaşan Haçlıların Doğu ve Batı'nın ayrılması ya da sınırlarının çizilmesi hususunda çok daha belirgin bir rol oynadığı kanaatindeyiz. Bu bağlamda Hentsch'in görüşü daha makul görünmektedir.

Doğu ve Batı karşıtlığı, anlaşıldığı üzere, ilk zamanlar kültürel yönden Hristiyanlığın içinde Bizans'a yönelik Katolikler ve Ortodokslar arasında yaşanmıştır. Yani Avrupa'nın kendisini dışarıdaki dünyadan ayırarak orijinal bir kimlik oluşturma sürecinin ilk *ötekisi* Ortodoksluk'tur. Goff'a göre ortaçağda Batı'nın Doğu'dan farklı olduğu duygusu günden güne güçlenmiştir. Ona göre Yunan, Bizans dünyasına ait olup Roma İmparatorluğu'nun ardında bıraktığı Yunan-Latin karşıtlığının bir sonucudur ve ortaçağ dünyası Hristiyanlığın Roma Katolik ve Yunan Ortodoks türleri arasındaki farkı vurgulayarak bu karşıtlığı keskinleştirmiştir. İki grup arasındaki düşmanlık ise en kesin ifadesini 1204'te Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgal edilmesiyle bulmuştur. Batı'da düşman imgesi olarak Bizans ortaya çıkmıştır. Bu düşman imgesinin oluşmasında çeşitli nedenler vardır: Bizans ibadet dilinin Latince değil de Grekçe olması, Bizans'ın Roma piskoposunu reddetmesi ve kendisini tüm Hristiyanların hamisi sayması gibi nedenler iki kilise arasındaki düşmanlığı pekiştirmiştir (Goff 2008: 10, 30). Bu düşmanlık 8. yüzyıldan sonra ise Hristiyanlık ve İslamiyet karşıtlığına dönüşmüştür. 7. yüzyılın sonundan 1571 İnebahtı Savaşına kadar İslam, Avrupa Hristiyanlığına egemen olmuş ve onu tehdit etmiştir. İslam'ın Roma'ya üstün gelmesi, Roma'yı gölgede bırakması, geçmişte ve günümüzde hiçbir Avrupalının zihninden silinmemiştir (Said 2010: 84). Hristiyanların ve Müslümanların arasındaki çatışmalar iki din arasındaki farklılıklardan ziyade benzerliklerden kaynaklanmıştır. Ortaçağ boyunca Müslümanlar İspanya ve Sicilya'da Hristiyanlarla karşılaşmış ve buralarda anlamlı tartışmalar yürütmüşlerdir. Çünkü her iki din tarihsel gelişmeleri bakımından birbirleriyle bağlantılıdır ve kendilerine yükledikleri misyon hemen hemen aynıdır. Bu kadar birbirini anlayan ve birbirine benzeyen iki din arasında ihtilaf çıkması da kaçınılmazdır (Lewis ve Churchill 2014: 260, 261). İslamiyet 18. yüzyıla kadar Avrupa'yı sadece Akdeniz'de gördüğü gibi askeri yönden değil, aynı zamanda ahlaki ve manevi yönden de tehdit etmiştir. Bu tehdit Avrupa'daki oryantalist yazında açık bir şekilde kendisini göstermiştir (Goody 2012: 72).

Doğu ve Batı'nın din ekseninde ayrılması 21. yüzyılda da gündemini koruyan bir meseledir. Tarih boyunca ortaya çıkan büyük medeniyetlerin, ilahi dinler çevresinde şekillendiğini iddia eden S. Huntington dünyada yaşayan altı veya sekiz ayrı medeniyetten bahsetmektedir. Batı'nın ve Batı medeniyetinin sınırlarını dinsel temelde arayan Huntington Avrupa'yı önce Katolik daha sonra Katolik-Protestan olarak betimlemiş ve onu Ortodokslardan ya da Müslümanlardan ayırmıştır. İki medeniyet arasındaki sınır ona göre 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun bölünmesine kadar geriye gider ve 10. yüzyılda Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun kurulmasıyla daha da pekişir. Huntington'a göre Avrupa, Batı Hristiyanlığının bittiği, İslam'ın ve Ortodoksluğun başladığı coğrafyada son bulur. Hristiyan inancını Roma'dan alan halklar ile Konstantinopolis'ten alan halkların farklı medeniyetleri oluşturduğuna inanır (Huntington 2011: 231-233). Huntington'un iddiasına göre başta Rusya olmak üzere Slav unsurlar da Batı medeniyeti dairesi içinde yer almaz. Buraya kadar yapılan değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere Avrupa kendi kimliğini oluştururken daima kendisine *öteki* olarak bir imge yaratmıştır. 17. yüzyılda çoğu Protestan İngiliz açısından İslam toprakları uzaklardaydı ve haklarında pek az şey biliniyordu. Onlar için daha yakında olan, bir Fransız ya da Katolik *öteki*di (Irwin 2008: 292). Aynı dönemde Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu ve Katolikler için ise Ortodoks Hristiyanlığı ve daha sonra İslamiyet bir *öteki*di.

Antikçağ Yunanistan'ını Batı olarak kabul edip, aynı coğrafyada yaşamış Bizans İmparatorluğu'nu Doğu gören pek çok yazardan biri olan V. V. Barthold'a göre coğrafi konumlarından dolayı Doğu'dan haberdar olan ilk Avrupalı millet Yunanlılardır (Barthold 2004: 79).

Pek çok Batılı oryantalist Yunanistan'ı, Batı yani Avrupa sınırları içine dahil etmiştir. Ancak zamanla Ortodokslaşan Yunanlılar Ege Denizi'nin karşı tarafına Asya demişlerdir. Tarihi süreçte Anadolu'nun ötesinde daha uzaktaki Asya'nın varlığının farkına varan Yunanlılar Anadolu için Küçük Asya (Asia Minor) tanımını kullanmışlardır. Benzer durum Avrupa'nın Doğu'yu betimlemesinde de karşımıza çıkmaktadır. Keşif seferleriyle birlikte Avrupalılar Asya'nın bilinmedik köşelerini ortaya çıkarmışlardır (Lewis 2007: 222). Bu bölgeleri Avrupalılar ortaya çıkardıklarına göre buraları kendilerine göre yani Avrupamerkezci bir yaklaşımla "Yakın" ve "Orta" Doğu şeklinde betimleyebilmişlerdir. Fiziki manada Avrupa'dan bakıldığında Doğu (Morgendland, Osten), Akdeniz'in Doğu sahillerinden başlayıp Anadolu ve Mısır coğrafyasını içeren ve devamında Arap Yarımadası, İran ve Pakistan'ı içine alan bir bölgedir. Bu arada Hindistan ve komşuları Çin ve Japonya Uzak Doğu'nun sınırları içine dahil edilmiştir. Kültürel anlamda olduğu gibi etnografik anlamda da Kuzey Afrika, Libya, Tunus Cezayir, Fas, Doğu sahasına aittir. Hatta son saydığımız ülke Batı yarım kürede, Cezayir ve Tunus ise Avusturya kadar dünya haritasının batısında yer almasına rağmen Avrupamerkezci anlayışla buralar Doğu olarak betimlenmiştir. Böyle bir ayrımın sebebi kuşkusuz ırk ve din esaslarına dayanmaktadır (Sauer 1959: 14). 18. ve 19. yüzyıllarda "Doğu" genelde Asya'dan çok Yakındoğu'ya ve Osmanlı Kuzey Afrikası'na işaret etmiştir (Irwin 2008: 163).

Oryantalizm

Oryantalist terimi 1683'te "Doğu ve Yunan Kilisesinin bir üyesi" anlamında kullanılmıştır. İngiltere'de 1779'da, Fransa'da 1799'da ilk kez kullanılan bu terim yüzyıllar içinde değişerek "Doğu dilleri ve edebiyatıyla uğraşan kişi" anlamına gelmiştir. Oryantalizm ise Fransız akademi sözlüğüne 1838'de girmiştir. Tarihi süreçte bu kelimeler farklı anlamlardan geçerek bugünkü manalarını kazanmıştır. Çağımızda oryantalist ve oryantalizm terimlerinin olumlu ve olumsuz olmak üzere pek çok tanımı mevcuttur. Olumlu anlamıyla oryantalizm akademik bir merakla Doğu-Batı olmak üzere iki ayrı kültür dünyası arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymayı hedefleyen bir çalışma sahasıdır. Bu manada Batılı oryantalistler yabancı bir kültür olarak tanımak amacıyla Doğu'yu incelerken objektif bilimin esasları doğrultusunda bilgi ve söylem ürettiklerini savunmuşlardır (Bulut 2002: 15-18; Rodinson 1983: 62). Olumsuz anlamıyla oryantalizmi kavramlaştıran ilk isim olmasa da kuşkusuz en önemli isim olan Edward Said, ünlü yapıtı *Orientalism*'de bu terimi üç şekilde tanımlamıştır:

Şarkiyatçılık en kolay kabul gören nitelemeye göre, akademik bir şeydir; bu etiket birtakım akademik kuruluşlarda hala kullanılıyor. İster özel ister genel yönleriyle uğraşsın – antropolog, sosyolog, tarihçi ya da filolog olması fark etmez – Şark hakkında yazan, ders veren ya da Şark'ı araştıran kişi Şarkiyatçıdır, yaptığı iş de Şarkiyatçılıktır.

Şarkiyat, "Şark" ile (çoğu zaman) "Garp" arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünce biçimidir.

Şarkiyatçılık, Şark'la – Şark hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırmak, onu betimleyerek, öğretmek, oraya yerleşerek, onu yöneterek – uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Şark'a egemen olmakta, Şark'ı yeniden yapılandırmakta, Şark üzerinde yetke kurmakta kullanılan bir Batı biçimi olarak incelenebilir, çözümlenebilir (Said 2010: 12, 13).

Said, oryantalizmi sadece doğu dillerini ve halklarını inceleyen bir bilim dalı olarak değil aynı zamanda bir düşünce sistemi olarak görme noktasında yalnız değildir. Onunla aynı düşüncede olan Batılı araştırmacıların sayısı az değildir (Thielmann 2006: 19). Yukarıda belirtilen Said'in üçüncü tanımına göre ilk iki tanımı oryantalizmi akademik ve kısmen masum bir araştırma alanı

olarak gösterse de eserin ilerleyen sayfalarında dile getirdiği oryantalizmin muhtevası bu sahada çalışanlar için acımasız ifadeler içermektedir. Ona göre,

Şarkiyatçılık, kültür, araştırmalar ya da kurumlar tarafından edilgence yansıtılan, salt siyasal bir konu ya da alan değildir; Şark hakkında yazılanlardan oluşmuş geniş, sınırları belirsiz bir metinler yığını da değildir; “Şark” dünyasını baskı altında tutmaya yarayan, çirkin bir “Batı” emperyalizmi tezgahının temsilcisi, ifadesi de değildir. Daha çok, jeopolitik bilincin araştırma metinlerine, estetik, iktisat, sosyoloji, tarih, filoloji metinlerine dağılımıdır; yalnızca temel, coğrafi bir ayırımın değil, araştırmaya dayalı buluş, filolojik yeniden yapılandırma, psikolojik çözümleme, manzara betimi ile sosyolojik betimleme gibi araçlarla Şarkiyatçılık tarafından yaratılıp kalıcı kılınan bir “çıkar” öbeğinin de işlenip inceltilmesidir; düpedüz farklı bir dünyaya yönelik, belirli bir anlama, kimi durumda denetleme, değiştirme, hatta şekillendirme istencinin ya da niyetinin dile getirilişi olmaktan öte, bu istencin, niyetin ta kendisidir; tüm bunların ötesinde, kesinlikle doğal halindeki siyasal iktidarla doğrudan, karşılıklı bir ilişki içinde olmayan, çeşitli iktidar türleriyle gelgitli bir alışverişte üretilip var olan, bir yere kadar, siyasal iktidarla, düşünsel iktidarla, kültürel iktidarla, ahlaki iktidarla alışverişinde biçimlenen bir söylemdir. Aslında benim gerçek savım şu: Şarkiyatçılık modern siyasal-düşünsel kültürün sadece temsilcisi değil, önemli bir boyutudur ve bu biçimiyle Şark’tan çok “bizim” dünyamızla ilgilidir (Said 2010: 21, 22).

Said’in oryantalizme ve oryantalistlere yüklediği anlam pek çok Avrupalı ve Amerikalı yazar tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin büyük bir kısmı eserin akademik bir söylemden ziyade bir polemik üzerine kurulması, İngiliz ve Fransız kaynaklarına ağırlık verilip Alman ve Rus kaynaklarının ihmal edilmesi ve Said’in Doğu tanımının yanlışlığı üzerine yoğunlaşmıştır.³ Avrupa’da ve Amerika’da Said’in eseri büyük yankı uyandırmış, Batılı araştırmacıların eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu bağlamda Said’i en çok eleştiren isimlerin başında Bernard Lewis gelir. Lewis’e göre oryantalizm akademik bir disiplin olarak Batı Avrupa’da Rönesans’tan beri vardır. Çünkü Avrupa en eski tarihlerden itibaren Doğu’daki komşularına bazen korkuyla, bazen açgözlülükle, bazen merakla, bazen de endişeyle bakmıştır ve doğal olarak onları her yönüyle incelemiştir. Ona göre eski çağdan itibaren Doğu-Batı arasındaki ilişki, fetih ve yeniden fetih, saldırı ve karşı saldırı şeklinde gelişmiştir. Böyle bir durumda Avrupa’nın yanı başındaki Doğu tabi ki onun araştırma sahası olmuştur. Lewis, Said’i oryantalizmi bir bilim dalı olmaktan çıkarttığı ve oryantalistleri emperyalistlerin ajanı ve aracı olarak gördüğü için şiddetle eleştirmiştir. Ona göre Said’in ünlü eseri bilimsellikten uzak, yanlış ifadelerle doludur (Lewis 2007: 217-245).

Said’in öne sürdüğü gibi, Doğu’yu belgeleme girişimiyle, Batı kendini belgelemiştir. Viktorya çağı İngiltere’sinin gezi yazıları, gezginlerin kişisel özelliklerini yansıtmaktaysa da, esas olarak miras alınmış görüşlerin bir özetidir. Sonuçta politik bir yapı tarafından desteklenen ve o yapıyı destekleyen bir Doğu imajı yaratmışlardır. Bu politik yapının, kendini oluşturma sürecindeki ideolojisinden “egemen kültür” olarak söz edilebilir. Bu tüm gezginlerin doğuyu yanlış anlattığı anlamına gelmiyorsa da yanlış anlatanların Doğu’ya ait Batı’daki genel kanıyı, egemen düşüncüyü oluşturmakta yeterli rol oynadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, gezi yazılarıyla dile getirilen, imparatorluğa esaret veren bir doğruluktu (Kabbani 1993: 19).

Oryantalizm, pek çok araştırmacı tarafından bir bilim dalı, söylem tarzı (discourse), siyasi ideoloji ya da dünya görüşü olarak değerlendirilir. Bu tanımlamalarla birlikte, oryantalizmin temelini

³ Said’in eserine yönelik eleştiriler için bkz. (Irwin 2008, özellikle son bölüm).

“biz-onlar” zıtlığına dayandıran araştırmacılar da mevcuttur. Onlara göre oryantalizm, kendini Batı denilen bir siyasi-kültürel oluşuma ait hisseden Avrupa’nın Doğu olarak betimlediği bir oluşumun öğeleri hakkında konuşmasıdır. Bu bağlamda Doğu kavramının, Avrupa’da 18. yüzyıldan itibaren geliştirilen söylemden üretilen yapı olduğu vurgulanmaktadır. Böyle bir düalizmin kökeninde, Avrupa’nın siyasi açıdan Doğu ile uzlaşmaz olduğu gerçeğinin aranması gerekir (Kontny 2002: 122).

Doğu’yu öteki olarak kendisinin karşısında gören Batı, 17. yüzyılın ortalarından itibaren Aydınlanma çağıyla birlikte onu politik, sosyal ve ekonomik açıdan nitelemek amacıyla birtakım anahtar kavramlar (Montesquieu’nün despotizmi gibi) belirlemeye başlamıştır. 19. yüzyılın Avrupa düşünce sistemine bakıldığında Batı’ya ters gelen ne varsa Doğu’da artık mevcuttur. Bu noktada Doğu özellikle de Akdenizli Doğu ve İslam, Batı’nın oluşumu ve bilinci için bir mihenk taşı olmuştur. Avrupa dünyayı, ya da başka bir deyişle Doğu’yu keşfederken aslında kendisini keşfetmiş ve tamamlamıştır. Doğu modernliğin her bakımdan tam karşısı haline gelirken, Avrupa felsefesi bugün Batı düşüncesine egemen olan dünyaya ve geleceğine ilişkin etnik-merkezci bir bakış açısıyla Batı Asya’nın büyük antik uygarlıklarını kendi evrensel tarihine katmıştır (Hentsch 2008: 16, 17, 171). Örneğin, 19. yüzyılda sömürgeci Avrupa kendini antik Greklerin mirasçısı olarak görmüştür. Coğrafi açıdan Doğu olarak gördükleri Yunan topraklarındaki antik medeniyeti sahiplenirken aynı coğrafyadaki İslam medeniyetini durağanlıkla suçlayarak tarih dışına itmişlerdir. Bu yüzyıl içinde Batı’nın üstünlüğünün vurgulandığı Doğu imajı Doğulular tarafından da kısmen kabul edilmiştir. Batı dünyasının siyasi ve ekonomik açıdan dünya egemenliğini ele geçirmesine paralel olarak ve yeni konumunun bir sonucu olarak, kendisini, dünya tarihinin doğal gelişiminin nihai halkası ve tarihin amacı olarak tanıtmış ve bu yeni Batılı bilinç Batı dışı halklara dayatılmıştır (Bulut 2002: 99, 123). 18. yüzyıla kadar oryantalizmin uğraş alanı kendinden farklı bir ‘öteki’ yaratmak ve öteki kültürünü öğrenmek olmuştur. Ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren Batı ‘ötekine’ karşı ‘uygarlaştırıcı’ bir misyon yüklenmiştir. Böylece oryantalizm Batı’nın üstünlüğünü vurgulamak, bu üstünlüğün dünyanın geri kalan bölgelerine yayılmasının gerekli olduğuna diğerlerini inandırmak için Doğu’nun farklılıklarını ortaya dökmenin, bu farklılıkları incelemenin ve Doğu’nun zenginliklerini edinebilmenin ideolojisi haline gelmiştir (Boztemur 2002: 139).

Batılılar tarafından Batı’nın yükselişi, genellikle Avrupa dışında bulunmayan bir akılcılığa sahip olmasına bağlanır. Bu düşünce iki şekilde gelişmiştir. İlkinde klasik hümanist gelenek kendisini Yunan akılcılığının ve Yunanların buluşu olan “mantık” kavramının doğal varisi olarak görür. İkincisinde Rönesans, Reform veya çoğunlukla Aydınlanma üzerinde yoğunlaşmış olan akılcılığın özel biçimleri ve modern dünya ile birlikte ortaya çıktığı varsayılan ekonomik ve düşünsel gelişmelerde Batı’nın başı çekmesini sağlayan sebepler olarak görmüştür (Goody 2002: 23). 15. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa’nın geçirdiği siyasi, ekonomik ve sosyal gelişim Avrupamerkezci düşüncenin de filizlenip tarihyazımını etkisi altına aldığı bir dönem olarak kabul edilir. Avrupamerkezcilik, batılı ve demokratik oldukları düşünülen antik Greklere, oradan Roma İmparatorluğu’na ve son olarak Avrupa’nın ve Amerika’nın büyük başkentlerine ulaşan tarihsel bir süreci takip eder. Bu düşünce sadece Avrupalı bir millete ait değildir. Tarihin içinde oluşup şekillenen Avrupamerkezcilik Batı uygarlığının kendi kendine gelişen, diğer uygarlıklardan etkilenmeden yüksek bir seviyeye ulaştığını iddia eden bir düşüncedir. Bu düşüncenin oluşumunun ilk basamağını ise coğrafi keşifler oluşturur. Keşif seferleri modernliğin ve Avrupa sömürgeci ilerlemesinin küresel bir boyut kazanmasının başlangıcıdır (Berikan ve Şimşek 2011: 303, 305). Oryantalist çalışmalar düşmanı ve sömürülecek olan coğrafyayı yakından tanımayı amaçlamıştır. Bu çalışmalar Batı’nın Doğu’ya karşı filli olarak müdahale etmesinden önce bölge hakkında bilgi almasının örnekleridir (Karataş 2014: 1275). Tarih boyunca Batı’nın mücadele alanı Doğu’dur. İlk zamanlar bu inceleme alanı Batı’nın Doğu’yu tanıma çabası iken sonradan Doğu-Batı karşıtlığına dönüşmüştür. Bu anlayış da Avrupamerkezci bir yaklaşımla taraflı ve ön yargılı Batılı çalışmalara

dayanak sağlamıştır (Nar 2014: 1655). Kökenleri Rönesans'tan geriye uzanmayan Avrupamerkezcilik özellikle 19. yüzyılda yaygınlık kazanmış modern dünyanın kültür ve ideolojisinin bir boyutunu oluşturmuştur (Amin 2007: 15).

Batılı araştırmacılar Avrupa'nın oluşumunu açıklarken üç unsura dikkat çeker: Grek düşüncesi, Roma kanunu-yönetimi ve Hristiyanlık. Bu tanımlama 19. yüzyılda şekillenmesine rağmen Avrupamerkezci tarih yazımına bağlı kalan ve kalmayan yazarlar tarafından bu üç unsura çeşitli eklemeler yapılmıştır. Thomas Arnold ve Edward Freeman dördüncü bir unsur olarak Cermen halk kültürünün Avrupa'nın oluşumunda rol oynadığını iddia etmişlerdir. Freeman'a göre Yunan düşüncesi, Cermen (Aryan) kültürü ve Hristiyanlık, Roma tarihine akarak, Roma kurumlarında gelişerek şekil almış ve sırayla sonraki devletlere geçmiştir. Yani yukarıda bahsi geçen üç unsura ek olarak Cermen halk kültürü de Roma potasında eriyerek Avrupa'nın ve kültürünün birliğini oluşturmuştur (Yapp 1992: 135). Samir Amin Avrupa'nın oluşum sürecini açıklarken Yunan düşüncesi ve Hristiyanlığa ek olarak iki unsurdan daha bahseder. Bunlardan birincisi Avrupa'nın, kültürel birliğini oluştururken etnik-merkezci bir yaklaşım sergilediği varsayımdır (Amin 2007: 112). Goody ise Amin ile aynı fikirde olup Avrupamerkezciliğin ve oryantalizmin alt türünü oluşturan etnik-merkezciliğin yalnızca Avrupa'ya özgü bir özellik olmadığı kanaatindedir. Ona göre tüm insan toplulukları, kısmen üyelerinin kişisel ve toplumsal kimliklerinin bir koşulu olan etnik-merkezciliği belirli bir ölçüde sergiler. Yahudiler dinsel nedenlerden dolayı kendilerini diğer milletlerden ayırırken, Romalılar başkente ve uygarlığa yakınlığa öncelik vererek kendilerini çağdaşlarından farklı tutmuşlardır. Avrupalıların 19. yüzyıldaki başarıları sayesinde kendilerini en üst seviyede görerek dışarıda kalan milletleri ötekileştirmişlerdir (Goody 2012: 5, 6). Amin'in Avrupa'nın oluşumunda dikkat çektiği dördüncü unsur ise Avrupa tarafından Yakın ve Uzak Doğu'nun kısmen ırkçı, kısmen de dinleri değişmez temeller üzerine oturtan tamamen simetrik bir kurguda birleştirildiği gerçeğidir. Avrupa kendine has egemen kültür bakış açısıyla oluşturduğu "Batı" biçimi karşısına keyfi ve ihtiyaçlarına göre şekillendirdiği bir "Doğu" ortaya çıkarmıştır (Amin 2007: 111, 112). Görüldüğü üzere, Avrupalı araştırmacılar Avrupa'nın oluşumunda Hristiyanlık ve antik Yunan etkileri konusunda hemfikirlerdir. Antik Yunan'ın modern Avrupa'yı yarattığını iddia eden Avrupa, kendi kültüründe iyi olan her şeyin kökenini antik Yunana bağlamıştır. Bu konuda Avrupa'da en ileri noktaya giden millet ise kuşkusuz Almanlardır. Alman tarihçi Burkhardt'ın, Yunanistan ile Almanya arasında "mistik bir evlilik" bulunduğunu iddia etmesi bu durumun en tipik örneklerinden biridir (Goody 2012: 44). Strauss'un "Almanlar özellikle edebiyatlarının ve kültürlerinin klasik döneminde, kendilerini Yunanlılara olduğu kadar dünyanın başka hiçbir milletine yakından bağlı hissetmemişlerdir" yorumu da dikkat çekicidir (Strauss 1987: 243).

Huntington eseri *Medeniyetler Çatışması*'nda Hristiyan Avrupa'nın ayrı bir medeniyet olarak doğmasını siyasi ve kültürel yönden atağa geçtiği 11. ve 13. yüzyıllara bağlamıştır. Ona göre Avrupa medeniyet düzeyi açısından 8. ve 9. yüzyıllarda Çin'in, 8. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar İslam'ın, yine 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Bizans'ın pek çok yönden gerisinde kalmıştır. Huntington 11. ve 13. yüzyıllar arasında Macaristan, Polonya, İskandinavya ve Baltık sahil şeridinin Batı Hristiyanlığını ve Roma hukukunu kabul etmesini Batı medeniyetinin sınırlarını çizdiğini göstermiştir (Huntington 2011: 61).

Gofmann'a göre son dört yüz yıldır kendisini siyasi, düşünsel ve coğrafi bakımdan dünyanın merkezinde gören Batı Avrupa sanat, edebiyat, din, devlet yönetimi ve teknolojiyi daima kendi değer yargılarına ve ölçütlerine göre değerlendirmiştir. Batı'daki akademik kurumlar ve basın, kendisi gibi olmayan toplumlara üstten bakarak diğer toplumları yargılamıştır (Gofmann 2008: 20). Batı'nın değiştiği yani geliştiği varsayılarak Batı toplumlarına dünya tarihi yazılırken ayrıcalıklı bir konum verilmiştir. Avrupamerkezci tarih anlayışı Batıyı "tarihsel uluslar"ın alanı, Doğuyu ise bir

“tarihsiz halklar” öbeği olarak görmüştür. Dolayısı ile bütün sınıflandırma, soyutlama ve kronolojiler sadece Avrupa’nın kendi geçmişini getirip yığıldığı somut malzemeler ve yine sırf Batı toplumlarının belleğinde iz bırakmış dönüm noktaları etrafında dönmüştür (Berikan ve Şimşek 2011: 307). Doğu değişmeyen, dolayısıyla gelişmeyen bir yapı olarak tarih dışına itilmiştir. Batı karşısında Doğu değişmiyorsa ya da toplumsal değişime kapalıysa, dışarıdan yani Batı’dan bir müdahale kaçınılmaz olmaktadır. Böylece oryantalist düşünce, Doğu toplumlarının gelecekteki gelişmeleri uğruna Batı tarafından Doğu’ya dış müdahalelere meşru bir ortam hazırlamaktadır (Boztemur 2002: 145). Gerek zamanın gerekse de mekânın hali hazırdaki boyutları Batı tarafından belirlenmiştir. Bunun nedeni, tüm dünyaya yayılmanın, coğrafyanın yanı sıra zamansal çerçeveyi de verecek saat bilincine ve haritalara gereksinim duymasıdır (Goody 2012: 16).

Avrupa’da Yakın Doğu Çalışmalarının Gelişimi

Müslüman orduların 7. yüzyıl başlarında Doğu Akdeniz’deki Hristiyan topraklarına yönelik ilk saldırılarından Türk ordularının 1683’te ikinci ve son kez Viyana surları önünden geri çekilmesine kadar geçen sürede yani yaklaşık bin yıl boyunca Hristiyan alemi İslamiyet’in sürekli yakın tehdidi altında yaşamıştır. İlk İslami yayılma büyük ölçüde Hristiyanların zararına gelişmiştir. Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika bütünüyle Hristiyan ülkelerdir ve bunlar halifelerin yönetimi altına girmeden önce Hristiyan Roma İmparatorluğu’nun eyaletleridir ya da başka Hristiyan hükümdarlara bağlıdır. 8. yüzyılın ilk yıllarında başlayan ve Müslüman ilerleyişinin birinci dalgasını oluşturan bu fetih hareketi kısa bir süre içinde İspanya, Portekiz, Güney İtalya ve hatta Fransa’nın bazı kesimlerine kadar uzanmıştır. Batı Avrupa topraklarındaki son Müslüman devletin yenilgiye uğratılıp yok edildiği 1492’ye değin de etkisi sürmüştür (Lewis 1996: 5). Avrupa’da İslam dünyasına yönelik oryantalist çalışmaların başlamasında Mısır ve Suriye gibi Doğu Hristiyanlarının topraklarının Müslümanlar tarafından fethedilmesi etkili olmuştur. Doğu Hristiyanları kendi dinlerini İslam’a karşı savunmak için İslamiyet hakkında bilgi toplamaya başlamışlardır. Doğu Hristiyanları ile Müslümanlar arasında bu gelişmeler yaşanırken Arapların 711’de İspanya’yı fethetmeleri Avrupa’da Müslümanlara karşı ilginin artmasında sebep olmuştur. Hristiyan din adamları Avrupa içlerine sızmaya çalışan İslamiyet’i Hristiyanlığın sapkın bir mezhebi olarak topluma yansıtma neticesinde İslamiyet’e ve Müslümanlara karşı yanlış bilgiler Avrupa’da yayılmaya başlamıştır. Doğu’ya ilgi, Müslümanların Endülüs’te güçlerini kaybetmeleriyle yani 11. ve 12. yüzyıllarda yeniden ivme kazanmıştır. 1085’te Toledo’nun düşmesinin ardından Müslümanlar tarafından Arapça yazılan eserler Kurtuba’dan getirilerek Toledo’da bizzat kilise yönetiminin gözetiminde tercüme edilmiştir. Böylece 12. yüzyılın başlarında İslamiyet ve Müslümanlar hakkında daha doğru bilgiler Avrupa’ya ulaşmaya başlamıştır. 1120 yılında İngiliz tarihçi Wilhelm von Malmesbury tarafından yazılan bir eserde Müslümanların ilk defa monoteist olduklarına dair bilgiler sunulmuştur. Yine Müslümanların kutsal kitabı Kur’an ilk defa 1143 yılında Robert von Ketton tarafından el yazması şeklinde Latinceye tercüme edilmiştir. Batıda kaleme alınmış ilk kelam tarihi eseri sayılabilecek “Über die Mohammadanische Sekte” (Muhammedi Mezhepler Hakkında) adlı çalışma 13. yüzyılın sonlarına doğru Petrus Paschasius tarafından el yazması şeklinde kaleme alınmıştır (Taşcı 2013: 9-11). 11. ve 12. yüzyıllarda Batı’da Arapça tercüme faaliyetlerinin hızlanmasının bir başka nedeni ise İslam’ın ilmi mirasına karşı duyulan ilgidir. Yunan klasiklerinin Arapça tercüme ve İbni Sina gibi büyük İslam filozoflarının eserleri Avrupalıların ilgisini çekmiştir (Rodinson 1983: 24).

Müslümanların Avrupa’ya ilerleyişinin ikinci dalgasını Rusya ve Doğu Avrupa’nın büyük bölümü üzerinde egemenlik kurmuş olan Altınordu Moğollarının İslam dinini kabul etmesi ve Moskova ile öteki Rus prensliklerini Müslüman bir efendinin hükümdarlığını tanımak zorunda bırakmasıyla doğu Avrupa’daki Müslüman etkisi oluşturmıştır. Bu durum Hristiyanların bir yeniden fetih hareketine girişmesine ve Müslümanlaşmış Tatarların Rusya’dan çekilmesine yol açan

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/1

uzun ve amansız bir mücadeleyle son bulmuştur. Üçüncü dalganın başını çeken Selçuklu ve ardından Osmanlı Türkleri, Bizans İmparatorluğu’ndan Anadolu’yu aldıktan sonra Avrupa’ya geçmişler ve Balkan Yarımadasında kudretli bir imparatorluk kurmuşlardır. Bu ilerleme sürecinde Türk orduları Konstantinopolis’i ele geçirmiş ve Viyana’yı iki kez kuşatmış, Berberi korsanların gemileri denizdeki cihadı Britanya Adalarına ve hatta bir keresinde İzlanda’ya kadar taşımışlardır. İki din ve iki uygarlık arasındaki ilişkilerde gerçek dönüm noktası, ikinci Viyana kuşatması ve yenilgiye uğrayan Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi olmuştur. Avrupa’ya yönelik bin yıllık Müslüman tehdidi, askeri ve dini olmak üzere iki yönlü, yani fethe ve din değiştirmeye dönük bir tehdittir (Lewis 1996: 5, 6).

İslamiyet’in hızlı yayılışıyla birlikte İber yarımadası fethedilmiş Bizans İmparatorluğu çatırdamaya başlamıştır. Her ne kadar 732’de Karl Martell’in önderliğinde Avrupa’nın göbeğinde Frank ordusu Endülüs Emevilerini Puvatya (Poitiers) Savaşında yenilgiye uğratmışsa da İslam, uzun bir süre daha Avrupa’yı tehdit etmiştir. Bir kısım Batılı Puvatya Savaşı’nın Avrupa tarihi için çok önemli olduğuna inanmıştır. Onlara göre bu zafer Hristiyanlığın İslam karşısındaki hem gerçek hem mitsel zaferini temsil etmektedir. Daha sonra gerçekleştirilen Haçlı Seferlerindeki yenilgilerle birlikte Batı dünyasında Müslümanlara yönelik çalışmalar daha da önem ve anlam kazanmaya başlamıştır. Katolik Kilisesi hem Haçlı Seferleri sırasında hem de sonrasında ‘Doğu’ olarak işaretlenen ötekinin tanımlanmasının önderi konumundadır. Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde bile Doğu’nun tanımlanması Hristiyan geleneğinin etkisinde kalmıştır. Haçlı Seferleri’nden sonra 14. yüzyılda oryantalist çalışmaların fiili olarak yine Kilise öncülüğünde Raimundus Lullus’un önderliğinde 1312’de toplanan Vienne Konsilinin aldığı kararla başlamıştır. Bu konsilde Paris, Oxford, Bologna, Avignon ve Salamanque şehirlerinde Arap, Grek, Süryani ve İbrani dillerinde bir seri kürsü kurulması kararlaştırılmıştır (Thielmann 2006: 19; Arlı 2014: 18; Goff 2008: 31). Oryantalist araştırmaları destekleyecek kaynağı ve merakı olan hamilerin çoğu din adamıdır. Bilfiil araştırma yapanların çoğu da aynı şekilde din adamıdır. Kurtuluş – kişinin kendi ruhunun ve başkalarınıninkinin kurtulması – bu çağın temel meselesidir. Bilginler ancak Kitabı Mukaddes ve bir olasılıkla İbranice ve Süryanice üstüne çalıştıktan sonra Arapça çalışmaya başlamışlardır. Bu üç Sami dilinin incelenmesi din bilimin ekili bir parçası olarak görülmüştür (Irwin 2008: 90). Bu arada Rubruck, Carpini ve Marco Polo gibi Doğu’ya seyahat eden misyoner ve tüccarların vasıtasıyla ortaçağda Doğu’dan birtakım haberler Batıya aktarılmıştır. Böylece akademik çalışmaların yanında bireysel girişimler de Doğu çalışmalarında önemli bir yer teşkil etmeye başlamıştır. Ancak yine de Doğu’yu öğrenme girişimleri 14. yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve 15. yüzyılın ilk on yılında oldukça zayıftır (Schmidt 1923: 3).

Türklerin 1453’te İstanbul’u ele geçirmesi Doğu Hristiyan alemine öldürücü bir darbe indirmiştir ve Batı için büyük bir tehdit yaratmıştır. İstanbul fethedildiğinde İtalyan hümanistler Türkleri “en insan olmayan barbarlar (immanes barbari) ve inancın en vahşi düşmanları” olarak yorumlamıştır. Yine Papa II. Pius İstanbul’un düşüşünü Homeros’un ikinci kez ölümü ve Platon’un ikinci kez yok oluşu olarak yorumlamış (Bisaha 2004: 2) ve “şimdi gerçekten Avrupa’da yani kendi evimizde saldırıya uğradık” demiştir (Burke 2003: 231). 1478’e gelindiğinde Yunan, Arnavut, Romen ve Güney Slav toprakları Türklerin yönetimine geçmiştir ve Türk akıncı güçleri Venedik’in dış mahallelerine kadar ulaşmıştır. Osmanlı Devleti 1480’de Otranto’yu alarak İtalya’da bir dayanak noktası elde etmiştir. Avrupa’nın güneydoğusundaki Müslüman tehdidi sürmüş ve hatta daha da büyümüştür; ancak iki yüzyıl sonra, Türklerin Viyana önlerinden son geri çekilişiyle bu tehdit ortadan kalkmıştır (Lewis 1996: 16, 17). 1529’da Kanuni Sultan Süleyman döneminde Viyana ilk kez kuşatılınca Batı’da Doğu’ya yönelik çalışmalar daha da önem kazanmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti’yle yakın ilişkilerinden dolayı 16. yüzyılın başlarından itibaren Fransa’da Türk tarihi ve Türkoloji çalışmaları devlet desteğiyle başlamıştır. Fransa kralı I. François (1515-1547) tarafından ittifak amacıyla Kanuni Sultan Süleyman’a gönderilen elçilik heyeti içinde ünlü filolog ve oryantalist

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/1

Guillaume Postel (1510-1581) de bulunmaktadır. Postel'in çalışmalarıyla Fransa'da Osmanlı tarihi çalışmaları başlatmak mümkündür. 1699 ve 1700 yıllarında sırasıyla İstanbul ve Paris'te açılan École des jeunes de langues (Dil Oğlanları Okulu) ve 1773 yılında Collège Royal bünyesinde Farsça ve Türkçe kürsüleri kurulmuştur. Fransa'daki bu kurumsallaşma dilbilim önceliklidir. Osmanlıyla yakın ilişkiler neticesinde devlet Türkçe bilen diplomatlara ve memurlara ihtiyaç duymuştur (Onaran 2010: 304, 305).

16. yüzyıl itibariyle Avrupalı elçiler Divan-ı Hümayun'a gelip burada diplomatik meseleler görüşmüş, ülkelerine dönerken de Doğu'ya ait el yazmalarını yanlarında götürüp, Avrupa dillerine tercüme ettirmişlerdir. Böylece 1600'lerde Doğu'ya yönelik yeni bir akademik söylem ortaya çıkmıştır. Özellikle İslamiyet'i araştırmaya ve anlamaya yönelik bu söylem için 1599'da Leiden'de, 1631'de Cambridge'de ve 1635'te Oxford'da Arapça kürsüleri kurulmuştur. Ama bu dönemde Arap dili çalışmaları yine ilahiyat fakültelerinin çatısı altına sıkıştırıldığı için Arapça bağımsız bir bilim dalı olamamıştır. Yine bu dönemde Avrupa'da Hümanizmin ve Aydınlanmanın etkisiyle birlikte bilimsel çalışmalar kurumsallaşmıştır. 1603'de Roma'da Academia dei Lincei, 1663'de Paris'te Académie des inscriptions et belles lettres, 1700'de Berlin, 1724'te Petrograd, 1739'da Stockholm, 1742'de Kopenhag, 1750'de Göttingen, 1754'te Erfurt, 1755'de Mannheim, 1759'da Münih, 1757'de Turin'de bilimsel çalışmalar amacıyla akademiler ve enstitüler kurulmuştur (Thielmann 2006: 20; Schmidt 1923: 9, 10). 18. yüzyıl boyunca Doğu çalışmaları bu kurumların içinde kısmen de olsa yerlerini almıştır.

1683'te İkinci Viyana kuşatması ile Avrupa'da İslamiyet'e yönelik daha akılcı araştırmalar başlamıştır. 1697'de Bartholomé d'Herbelot (1625-1695) yayınladığı *Bibliothèque orientale* (Doğu Kütüphanesi) adlı eserinde İslam kültür ve tarihine dair kapsamlı bir ansiklopedi ortaya koymuştur. Bu eserde Türkçe ve Arapça kaynaklardan yapılan belli ilavelerin dışında Katip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserinin tercümesi de mevcuttur. 18. yüzyılın başında Antoine Galland (1646-1715) tarafından *Bin Bir Gece Masalları* Avrupa'ya aktarılmıştır. Kısa sürede bu masallar Avrupalı okuyucu tarafından sevilerek okunmuş ve Doğu'ya yönelik merak daha da artmıştır. 18. yüzyılda *Kur'an* yeniden tercüme edilerek İslamiyet'e ve peygamberine yönelik araştırmalar da hızlanmıştır (Thielmann 2006: 20; Çoşkun 2007: 167). D'Herbelot ve Galland'ın Doğu çalışmalarına getirdiği yenilik bahsi geçen eserlerin Fransızca olarak yayımlanması olmuştur. 17. yüzyılın sonuna kadar Latince bilginlik dili olarak varlığını korumuştur. Bu dönemden sonra yerel diller akademik söylemde yerlerini alabilmişlerdir. D'Herbelot ve Galland eserlerini halkın büyük çoğunluğunun anlayacağı bir dilde yazması Avrupa'da Doğu'ya bakışı büyük ölçüde etkilemiştir. D'Herbelot'un ansiklopedisi 20. yüzyılın *Encyclopaedia of Islam*'ın bir ön versiyonu olarak görülmüştür (Irwin 2008: 117). Batı'nın Doğu'yu sistematik olarak incelemeye başlaması ve bu nedenle cemiyetler kurması ise ancak bir sonraki yüzyıla kalmıştır. 1795'te Paris'te École spéciale des langues orientales vivantes (Yaşayan Doğu Dilleri Okulu) kurulmuştur. Silvestre de Sacy ise bu okulda Arapça kürsüsünün kurucusu olarak 19. yüzyıl ve hatta 20. yüzyılda Avrupa'da Doğu üzerine çalışanlara rehber olmuştur. Paris'te 1821'de Silvestre de Sacy, Alman Heinrich Julius Klaproth, sinolog ve kütüphaneci Jean-Pierre Abel Rémusat ve diğer Fransız oryantalistlerin teşvikiyle Société Asiatique kurulmuştur. Fransız bilim adamları için önemli bir buluşma noktası haline gelen Société Asiatique 1824'ten sonra *Journal Asiatique* adında bir dergi yayınlamaya başlamıştır. 1823'te Londra'da yapılan bir toplantıyla Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland kurulmuş, on yıl sonra 1833'te *Journal of the Royal Asiatic Society*'yi çıkarmaya başlamıştır. American Oriental Society ise 1842'de Boston'da kurulmuştur. *Journal of American Oriental Society* isimli dergi de 1843'ten beri yayın hayatına devam etmektedir. 2 Ekim 1845'te Darmstadt'ta Alman filolog ve öğretmenlerin sekiz toplantısından sonra Deutsche Morgendländische Gesellschaft (DGM) kurulmuştur. 1847'den itibaren Zeitschrift der Deutschen Morgendländischen Gesellschaft (ZDMG) yayınlanmaya başlamıştır. Böylece Fransa, İngiltere ve Amerika'dan sonra Almanya'da da oryantalist ilgililer için

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/1

özel bir cemiyet kurulmuştur (Wokoeck 2009: 87; Schmidt 1923: 11; Mangold 2004: 176; Thielmann 2006: 20). Bu cemiyet kendisine Paris'teki Société Asiatique'i örnek almıştır. DGM'ye sadece Almanlar değil yabancılar da üye olabilmışlardır. 1845 yılında 54 üyesi olan DGM 1914 yılına gelindiğinde üye sayısını 442'ye yükseltmiştir. 1845-1914 yılları arasında, 1,556 kişi cemiyete üye olmuştur. Bunlardan yaklaşık % 40'ı üniversitelerde öğretim görevlisi ve kabaca yarısı ise şarkiyat çalışmalarının en azından bir dalıyla ilgilidir. Profesyonel akademisyen şarkiyatçıların cemiyet üzerindeki hâkimiyetlerinin giderek artmasına rağmen, amatörlerin katkısı yadsınmayacak derecededir (Herzog 2010: 83).

19. yüzyılın ilk yarısında kurulan derneklerde başta Sacy ve William Wright olmak üzere pek çok bilim adamı Doğu dilleri üzerine çalışmalar yapmıştır. Lane'nin *Arapça-İngilizce Sözlüğü*, Redhouse'un *Türkçe-İngilizce Sözlüğü* bu döneme ait oryantalist çalışmalardır. Yine bu kurumlar içinde bilim adamları Avrupa kütüphanelerindeki Doğulu el yazmalarını ve İslam dünyasına ait ilahiyat, tarih, edebiyat, hukuk eserlerinin kataloglarını hazırlamışlar ve gerekli gördükleri eserleri Avrupa dillerine tercüme etmişlerdir. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Avrupa'nın Doğu'ya bakışını etkileyen esas unsur emperyalizm olmuştur. Batı Avrupa ekonomik, askeri, kültürel açıdan tarihinin zirvesini yaşarken Osmanlı Doğusu ard arda yaşadığı askeri yenilgilerle geri dönüşü olmayan bir çöküntü devresine girmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise Batı ile Doğu arasında var olan mesafenin boyutları giderilemez olmuştur. Avrupamerkezciliğin zirveye çıktığı bu dönemde Batı, Doğu'yu kendi ölçütleriyle değerlendirmiş ve yargılamıştır (Bulut 2002: 118, 123).

Avrupa'da oryantalistik ile ilgili kurumsal gelişmeler bahsedilen şekilde gerçekleşirken, düşünsel anlamda Avrupa için *öteki* olarak Doğu, Bizans, Osmanlı, Türk, Müslüman gibi imgeler de birtakım değişimlerden geçerek şekillenmiştir. 11. ve 13. yüzyıllar arasında yapılan Haçlı Seferlerinden dolayı Avrupa için *öteki* her ne kadar İslam olarak görünse de bu, Batı için yeterli bir tanım değildir. Avrupa'nın kültürel bakışı içinde Bizans da İslam kadar bir *ötekidir*. Bizans teknik olarak Avrupalı ve Hristiyan olsa da Ortodoks ve Latin kilisesi arasındaki bölünme, beraberinde kültürel farklılığı ve Müslümanlara karşı olduğu gibi Bizans'a karşı da düşmanlığı getirmiştir. Akdeniz havzasının etrafında gelişen Bizans ve İslam uygarlıkları antikçağlardan beri Avrupa için hem en yakın hem de en çok mücadele edilen bir *ötekidir*. Kısmen olumlu imgeler içerse de *öteki*, Avrupa için daima kendisinin zıddı durumundadır (Hentsch 2008: 82-86; Bisaha 2004: 95).

Bizans gücü ve coğrafi konumuyla Hristiyanlığın ve İslam'ın sınırları arasında Hristiyan dünyasının koruyucusu konumundadır. Bununla birlikte Bizans, Latin dünyasıyla her zaman iyi ilişkiler içinde olmamıştır. Pek çok yönden kendini Latin dünyasının dışında gören Bizans'ın kendisini Roma'nın devamı olarak görmesi özellikle Roma Cermen imparatorlarını ve Latinleri kızdırmıştır. Ancak Yunan ve Latinler arasındaki düşmanlığın esas nedeni dinidir. 1054'te Latin ve Yunan kilisesi arasındaki ayrılıktan dolayı Bizans hizipçi ve kafir olarak görülmüştür. Pek çok Avrupalı için Bizans, İran gibi yabancı, egzotik ve çürümüş olarak tanımlanmıştır (Bisaha 2004: 95, 96). Haçlı Seferleri, ticaret, kutsal toprakları ziyaret, savaş ya da dini misyonlarla Batı'dan Doğu'ya giden Avrupalılar doğal olarak Bizans toprakları üzerinden geçmişlerdir. Haçlı Seferleri sürecinde yazılan kroniklerde Bizans sarayı, mimarisi, merasimleri ve zarif gelenekleri Avrupalı okuyucuya Konstantinopolis'in zenginliği ve bolluğu olarak yansıtılmıştır. Bu tarz olumlu imgelerin yanı sıra aynı döneme ait kroniklerde Bizans yöneticilerine ve halkına yönelik olumsuz imgeler de mevcuttur. Özellikle mezhep farklılığından kaynaklanan bu olumsuz imgeler toplumun ahlaksal açıdan bozuk olduğu hususunda hemfikirdir. Bizanslılar düzenbaz, kadınsı, yalancı ve güvenilmeyen kişiler olarak Avrupa kroniklerinde yerlerini almıştır (Ševčenko 2000: 2-4).

Osmanlı Devleti'nin kurulmasının ardından Sultan II. Murad (1421-1451) ve halefleri kısa süre içinde sınırlarını genişleterek devleti güçlü bir imparatorluk haline getirmiştir. Özellikle 1453'te İstanbul'un fethiyle Bizans İmparatorluğu son bulmuş Osmanlı Devleti yönetim, ekonomi ve politik

açından en yüksek seviyesine ulaşarak Hristiyan Batı dünyasının klasik bir rakibi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin hızla Avrupa içlerine doğru ilerlemesi karşısında Türk kelimesi Avrupa'da tecavüz, ölüm ve yıkım anlamlarına gelmeye başlamıştır. Batı'da "Türkün geçtiği yerden artık bir daha ot büyümez" gibi klasik deyimlerle halkın bilinçaltı şekillendirilmiştir (Kipling 1956: 52). Avrupa'da Türk'ü, Osmanlı'yı ve Müslüman'ı birbiriyle özdeşleştirerek bir imge haline getiren ilk millet, ticari ve siyasi ilişkiler yönünden Osmanlı Devleti'ne yakınlıklarından dolayı İtalyan'lardır. Türkleri barbar olarak gören İtalyanlar kaleme aldıkları eserlerle modern oryantalizmin temellerini atmışlardır. Osmanlı Devleti'ni bir dünya gücü olarak gören Fransa'da ise Türkler inançsız, barbar, lanetlenmiş gibi sıfatlarla anılmıştır. Aynı şekilde İngiliz ve Alman yazınında Türklere yönelik olumsuz imgeler had safhada iken Türklerin şeytan olduğu düşüncesi dahi dile getirilmiştir (Özbaran 2013: 71-77).

16. yüzyıldan itibaren Batı yazınındaki bu olumsuz imgeler inandırıcılığını yitirmiştir. Ama yine de 17. yüzyılın sonuna kadar Batı'da Türklere karşı duyulan merakın kaynağında korku etken olmuştur (Irwin 2008: 113). Giderek artan seyahatnamelerin ilettiği yeni bilgiler Osmanlılar hakkında yerleşik kanılar ve önyargıları değiştirmeye başlamıştır. Ancak bu olumsuz imgeler ve önyargılar tamamen yok olmamıştır. 16. yüzyıldan itibaren olumlu ve olumsuz imgeler birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı toplumu, kültürü, yönetim yapısı, askeri sistemi Batılıların en çok ilgisini çeken konular arasındadır. Batılı yazarlar ve gezginler Osmanlı toplumuyla kendi toplumları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarmayı adeta kendilerine görev edinmişlerdir. Onlar Avrupa halklarını Osmanlı hakkında bilgilendirirken bir yandan okuyucuya Osmanlıların ihtişamından, kuvvetinden, birlik beraberliğinden, devlet düzeninin etkinliğinden, dini hoşgöründen, tebaanın ve askerlerin sadakatinden bahsetmişlerdir. Diğer yandan ise Osmanlıların barbar, imansız, zalim ve tiran olduğu konusunda topluma yanlış bilgi aktarmışlardır (Çırakman 2002: 197). Çırakman'ın dikkati çektiği üzere 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'nın Doğu imgesinde Türkler hakkında tutarsız, rastlantısal ve çelişkili yargılarda bulunulmuş olsa da, Avrupalıların veya Hristiyanların Osmanlılardan üstün olduğuna dair herhangi bir iddia dile getirilmemiştir. Ona göre, Avrupa, Osmanlı'nın gücü karşısında kendi zayıflığını, bölünmüşlüğü, düzensizliğini ve Doğu'nun tehdidi altında güvensiz bir ortamda bulunduğunu görmüştür (Çırakman 2001: 33).

Avrupa gerçekten de tarih boyunca kendi içinde bir uyum gösterememiştir. Köylüler ve soylular, soylular ve hükümdarlar, hükümdarlar ve din adamları, hükümdarlar ve papalar, papalar ve Kutsal Roma imparatorları daima birbirleriyle mücadele içinde olmuşlardır. Bu mücadeleden dolayı kıtanın gerçek bir homojen yapıya sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Osmanlı Devleti ise klasik döneminde Avrupalı çiftçilere, zanaatkârlara ve askerlere oldukça çekici gelmiştir. Avrupa'daki çiftçilerden acımasızca vergi alınması 15. yüzyılda ve 16. yüzyılın başında pek çok çiftçinin Osmanlı Devleti'ne göç etmesine neden olmuştur. Avrupa'nın aksine Osmanlı Devleti sınırları içinde vergiler açıkça belirlenmiş, çiftçilerin hakları devlet tarafından korunmuş ve ekinler gelip geçen ordular tarafından harap edilmemiştir. Hepsinden önemlisi ise Osmanlı Devlet sistemi içerisinde sosyal sınıf atlama olanağı vardır. 1453 ve 1623 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde hizmet veren 48 vezirden 33'ü Müslümanlığa dönmüş Hristiyan olması bu durumun en dikkat çekici örneğidir (Spohn 1996: 26; Hobson 2007: 116).

Yeniçağla birlikte Avrupalılar İslamiyet'i "evrensel tehdit" olarak görmüşler ve yeni bir Avrupalı kimliğinin yaratılmasında "tek gerçek imanın koruyucusu" fikrinin kıtayı birbirine kenetlemek için en önemli unsur olduğunu fark etmişlerdir. Kendisini "Hristiyan dünyası" olarak adlandıran Avrupa, yaratılan Avrupalı kimliğinin ilk kademesini oluşturmuştur. Ortadoğu menşeli bir din olan Hristiyanlığı sahiplenen Avrupa, kendisinin Hristiyanlıkla özdeşleştirilmesi için elinden gelen gayreti de göstermiştir (Hobson 2007: 119, 121). Avrupa'da Katolik kilisesinin gücünün sarsılması üzerine, kilise toplumun dikkatini dışa yani Türk sorununa çekmiştir. Protestan

ve Katolikler ortak düşman olarak Türklere karşı savaşıacak ve Türkler üzerinde kazanılan başarılar abartılarak Avrupa'da yayılacaktır. Böylece kilise içindeki ayrılık ortak bir düşmana yönelerek Avrupa'daki iç karışıklık ortadan kaldırılacaktır. Avrupa'da asiller ve din adamları, sınıf toplumu için oluşan tehlikeyi gördüklerinden Türklerin asırlar boyunca Batı'nın ezeli düşmanı oldukları fikrini topluma farklı yollarla yaymaya çalışmışlardır. Özellikle kendi çıkarlarını korumak için Roma Katolik kilisesi olumsuz, bozuk bir Türk imajı oluşturulmasına destek vermiştir. Kilise içindeki ayrılıklardan dolayı din adamları güç kaybını önlemek adına inananların Türklere karşı savaşta birleşmesi gerektiği yönünde bir politika geliştirmiştir. Bu güç politikası doğrultusunda bir propaganda eylemi başlatılmış ve bu eylem kamu yaşamının bütün alanlarına yayılmıştır (Spohn 1996: 28, 53). Örneğin IV. Pius 1571'de İnebahtı Savaşı için Türklere karşı dualar okunmasını emretmiştir. Ona göre Türklerin Batı'yı tehdit etmesi Hristiyanların kendi suçudur. Hristiyan âleminin günahkâr yaşam biçimi, dualarını ihmal etmeleri tanrının öfkelenmesine ve onları Türkler vasıtasıyla cezalandırmasına neden olmuştur. Ancak Türkler karşısında birlik oluşturabilen Hristiyanlık bu zulme bir son verebilirdi. Bu tarz “siyasal, dinsel ve sosyal birlik” istemi 16. yüzyılın bütün vaazlarında, dualarında ve çağrılarında vardır. 1686'da 89 Alman kentinde Türkler hakkında 117 farklı dua belirlenmiş olması propaganda amaçlı vaazların önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yine 19. yüzyılda yaşamış Yunan şair Konstantin Kavafis, *Barbarları Beklerken*'de Türkleri kastederek “Peki, biz ne yapacağız şimdi barbarlar olmadan?/ Bir çeşit çözümdü onlar sorunlarımıza” demesi dış bir tehlike karşısında duyulan korkuyla birleşen halkın daha kolay denetlenebilir ve yönetilebilir olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir (Spohn 1996: 32, 33; Ricci 2005: 14).

18. yüzyıl itibarıyla Avrupalıların Osmanlı Doğu'suna yönelik algısı büyük ölçüde değişmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1683'te Viyana yenilgisinden sonra Orta Avrupa'daki gücü önemli ölçüde azalmış ve Avrupa'da süregelen Osmanlı tehdidi algısı değişmiştir. Ancak dikkati çeken nokta Avrupa'da eğitim seviyesi düşük kişilerin Türklere karşı bakışının kolay kolay değişmediği gerçeğidir. Yine toplumun hiçbir kesiminde din farklılığından kaynaklanan imgeler tamamen yok olmamıştır. 1683'ten sonra “Türk tehlikesi”ne yönelik algı sabit bir şekilde azalsa da 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türklere yönelik algılar farklı kriterlere dayandırılarak büyük ölçüde aşağılayıcı ve küçük düşürücü bir biçim almıştır. Bu algının nedeni Osmanlı-Avrupa güç dengesindeki büyük değişimdir. Yine Avrupa'nın yeni ticari ortaklıklar kurması, yeni yollar keşfetmesi ile Osmanlı Devleti'nin stratejik öneminin azalması Avrupa'nın Doğu'ya bakışını etkilemiştir. Bu dönemde “ilerleme” ve “medeniyet” gibi kavramların ortaya çıkışı Avrupa'nın kendisini Doğu'dan farklı görmesine ve Doğu'yu aşağılamasına da neden olmuştur (Reynolds 2013: 58; Rodinson 1983: 22).

17. ve 18. yüzyıllarla birlikte Doğu'ya bakışta yeni bir akım ön plana çıkmaya başlamıştır. Yeni ansiklopedi külliyatını hazırlayan ve Doğu kaynaklarını bir araya getiren D'Herbelot'un *Bibliothèque orientale* (1697) adlı çalışması ve 1001 *Gece Masalları*'nın Antoine Galland tarafından (1704-1717) Fransızcaya, Bohse-Talander (1730) tarafından Almancaya çevrilmesiyle Doğu, Avrupa'da farklı bir yönüyle ön plana çıkmıştır. Moda, resim ve dekoratif sanatlarda yeni bir akım olarak Romantizm gelişmiştir. Romantizm akımının kökeni Fransız kraliyet sarayına dayansa da Alman sanat ve literatürü bu akımdan oldukça etkilenmiş ve Romantik oryantalizmin bir nevi temsilcisi olmuştur (Kontje 2004: 61). Romantik oryantalizm genel geçerlerden, ideallerden ve sembollerden, Avrupa'nın perspektifinden üretilmiştir ve o öncelikle içseldir, uluslararası, kültürel, dinsel ve politik bir sevda değildir. Romantiklerin çabaları devlet himayesinin yeni tarzlarının ortaya çıkmasıyla desteklenmiş, bu desteklerin çoğu Avrupa'nın Doğu'ya diplomatik, ekonomik ve politik etkisinin gelişmesiyle olmuştur (Wokoeck 2009: 90). Romantikler Doğuyu neo-klasiklerden çok farklı, rasyonel olmayan, düşsel özgürlüğü, şehveti ve kaderciliği içinde son derece renkli bir şekilde algılamışlardır. Doğu onlara bir dizi puslu hayal oluşturmuştur, kahramanlarının gezinebileceği,

bulanık bir kara parçası görüntüsü yaratmıştır. Romantiklerin Doğu'su yüceltilen bir yerleşim alanıdır: gerçek Doğu ile hiçbir ilişkisi yoktur (Kabbani 1993: 42). Romantiklerin ebedi ve değişmez bir Doğu'su vardır. Bu Doğu Jale Parla'ya göre değişmezliğini karşıtlıklara borçludur. Doğu her şeyden önce bir tezatlar ülkesidir. Orada en korkunç suçlarla en arı masumiyet, en affetmez tabularla en çıldırtıcı duygusallık ve yasak zevkler, efendilikle kölelik, kişiliklerde yoğun çelişkiler birlikte bulunur. Romantikler bir yandan sayılan bu öğelerle bir Doğu miti ya da Doğu yaratırken, bir yandan da bu düşü yaşantıya dönüştürmeye çabalamaktan geri durmamışlardır (Parla 2005: 25). Romantiklerin kafasındaki Doğu ile gerçek Doğu arasında büyük bir fark vardır.

Yakınçağ ile birlikte Almanya'da da Doğuyla ilgili bilgiler artık devlet himayesindeki enstitü ve kurumlar vasıtasıyla entelektüel bir çalışma alanı olarak ele alınmıştır. Seyahatname ve günce yazını dışında kitaplar, gazete ve dergi makaleleri Alman okuyucusu için Doğu sahasına yönelik büyük merak ve ilgi uyandırmıştır. Bilim adamları, seyyahlar ve şairler doğu sahasına yönelerek eğitim seviyesi yüksek bir kesim için çeşitli şekillerde Alman halkına bilgi aktarmışlardır. 19. yüzyıl içinde Almanya'da Doğuyla ilgili yayımlanan eserlerin sayısına bakıldığında dikkat çeken bir artış göze çarpmaktadır. Cotta'nın *Morgenblatt für gebildete Stände* adlı dergisi bu hususta önemli bir yer tutar. Hammer Purgstall (1774-1856) ve bir kısım amatör araştırmacı tarafından kurulan *Fundgruben des Orientes* 1809'da Almanca, Fransızca ve Arapça olmak üzere üç dilde yayın hayatına başlamıştır. *Fundgruben des Orientes* Almanca konuşulan bir ülkede teolojiden ayrılarak Doğu'yla ilgilenen ilk süreli yayın organıdır. Bu dergide özellikle tercüme çalışmaları yapılmaktadır. Amman'ın yapmış olduğu istatistiğe göre 19. yüzyılın yirmili yıllarında oryantalist edebiyatta bir artış yaşanmıştır. Yine 19. yüzyılın kırklı yıllarında bu alanda ikinci bir artış yaşanmıştır. Ancak ilkinden farklı olarak bu ikinci artış seyahatname türü eserler şeklinde olmuştur. Tartışmasız olarak o zamana kadar Fransız ve İngiliz seyyahlar sahaya tam olarak hâkimdir. Bunun nedeni ise kuşkusuz Fransız ve İngilizlerin 17. yüzyıldan beri Doğu'da koloniler kurmuş olmalarıdır (Amman 1989: 3-5; Wokoeck 2009: 92; Beydilli 2014: 157).

Almanya'da bilimsel açıdan Doğu çalışmalarının başlamasında Avrupa'nın pek çok yerinde olduğu gibi Silvestre de Sacy etkili olmuştur. Sacy döneminde Paris Avrupalı oryantalistlerin merkezi olmuştur. Sacy'nin Alman oryantalizmine katkısı ve etkisi büyüktür. Onun etkisi Almanya'da 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Georg Wilhelm Freytag, Gustav Flügel ve Heinrich Leberrecht Fleischer Sacy'nin Alman öğrencileri arasında ön plana çıkanlardır. 1830'lardan sonra Alman oryantalist çalışmalarının ana akımını Deutsche Morgendländische Gesellschaft'ın kurucularından olan Heinrich Leberecht Fleischer'in kurduğu Leipzig Okulu yürütmüştür. Fleischer, Sacy'yi tüm oryantalistlerin babası ve prensi olarak tanımlamış ve onun yolunda gitmiştir. Bu isimlerden Gustav Flügel 1834'te yayımladığı bir makalesinde oryantalist çalışmaların artık teolojiye yardımcı bilim dalı olarak yürütülmemesi gerektiğini, kendine has bir bilim dalı olarak ele alınması gerektiğini belirtmiş ve böylece Almanya'da modern oryantalizmin temelleri atılmaya başlanmıştır (Johansen 1990: 77; Mangold 2004: 41; Taşçı 2013: 19). Avrupa'da Doğu araştırmaları teoloji fakülteleri bünyesinde yürütülmüştür. Bu fakültelerde öğrenciler Sami dillerini öğrenerek klasik metinleri okuyup yorumlamaya çalışmışlardır. Doğu araştırmaları ancak 19. yüzyılda farklı bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Almanya'da Doğu araştırmaları teolojinin kılıfından sıyrılarak akademik anlamda kurumsallaşırken filoloji çalışmaları da ön plana çıkmaya başlamıştır. Klasik filoloji alanında uzmanlaşan Friedrich Rückert (1788-1866) dilbilimi ve edebiyat sahasında önemli eserler ortaya koymuştur (Herzog 2010: 79).

Büyük üniversitelerin hepsinde Doğu dilleri öğretildiği için 17. yüzyıldan beri Almanya'da bu dilleri bilen uzmanlar bulunmaktadır. Ancak bu dönemde Doğu dillerinden anlaşılan Sami dilleridir. Sami dillerinin yanında Yunanca bilen uzmanlar da üniversitelerde bulunmaktadır. Bu dillere ait çalışmalar ilahiyatçı ya da ilahiyat eğitimi kökeninden gelen uzmanlar tarafından

yürütülmüştür. Bu hocaların görevi kutsal metinleri yorumlamakla ilgilidir. İlahiyata bu bağlılık 17. ve 18. yüzyıllarda yapılan oryantalist çalışmalarına nadiren bilimsel bir değer katabilmiştir (Brockelmann 1922: 3). 1800'lerde Doğu çalışmaları teoloji çalışmalarına bağlı olarak başlamışsa da Almanya'da Doğu çalışmalarının başlangıcı 15. yüzyıla kadar geri gitmektedir. 16. yüzyılda Almanya'da Doğu çalışmaları Reformasyonla atağa geçmiştir. Katolik üniversitelerde Doğu dilleri üzerine çalışmalar ihmal edilirken, Protestan üniversitelerinde bu çalışmaların üzerine özellikle durulmuştur (Mangold 2004: 29). Aydınlanmış bürokratların desteği sayesinde pek çok Alman Protestan bilim adamı dayatılan disiplinden kaçınmışlardır. Doğu çalışma merkezleri Protestan liberal teologların güçlü oldukları yerlerde yani Göttingen, Bonn, Berlin, Tübingen'den çıkmıştır. Oysa Katolik mezhebinin etkilerinin yoğun şekilde hissedildiği Münih, Viyana ve Köln'den bu tarz çalışmalar çıkmamıştır. Almanya'da Doğu çalışmalarının gelişimi liberal Protestan girişimleriyle beraber devam etmiş ve İncil çalışmaları böylelikle bilimsellik kazanmıştır (Marchand 2009, 57, 58).

19. yüzyıl başlarında Almanya'da oryantalistik çalışmalar bağımsız bir araştırma sahası olarak hızlanmıştır. Diplomatlar Doğu'ya gittiklerinde oradaki eserleri Avrupa'ya taşımışlardır. Bu noktada önemli iki Alman vardır: Prusya tarafından İstanbul'a gönderilen diplomat Heinrich Friedrich von Diez ve Viyana'dan İstanbul'a giden elçilik memuru Joseph von Hammer-Purgstall. Özellikle Purgstall Doğu dillerine vakıf olmakla pek çok eseri şahsi kütüphanesine almış, daha sonra da Avrupa'ya taşımıştır (Mangold 2004: 43, 44). Berlin ve Viyana arasındaki şarkiyat kutbu olma yarışı iki devlet arasındaki siyasi rekabetten etkilenmiştir. Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm (1840-1861) dönemin havasına uygun olarak bir prestij konusu olan oryantalizm çalışmalarına özel bir önem vermiştir. Bunun için üniversiteleri desteklemiş ve Doğu yazmalarının satın alınmasına bütçe ayırmıştır. Ancak köklü bir Osmanlı dünyası, dolayısıyla şarkiyat birikimine sahip olan Viyana karşısında Berlin'in pek fazla şansı bulunmamaktadır (Beydilli 2014: 142, 143). Viyana'da Türkiyat çalışmaları Almanya'nın geri kalan taraflarına kıyasla daha farklıdır. Habsburg İmparatorluğu'nun başkentinde Türkçeye karşı doğal bir siyasi ilgi duyulmaktadır. Bunun neticesinde, Türkçe öğreniminin kurumsallaşması erken bir dönemde başlamıştır. Johann Baptist Podestà, 1674-1677 yılları arasında Viyana Üniversitesinde Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri vermiştir (Herzog 2010: 101). Maria Theresa (1740-1780) Viyana'da Osmanlı diplomatik servisine eleman yetiştirmek için 1754'te Doğu Akademisini kurmuştur. Çünkü bu dönemde himayeci devletler seyyahların Doğu'ya gitmesine destek olmuşlardır. Zaten bu akademide Doğu dilleri ve kültürü öğretilmekten ziyade daha çok Doğu'nun adabı-ı muaşeretine yönelik eğitim verilmiştir. Çünkü akademinin asıl amacı Doğu'ya gidecek elçi ve memur yetiştirmektir. Bu amaçla kurulmasına rağmen akademi çok zayıf kalmıştır. En parlak öğrencisi Hammer Purgstall'dır (Wokoeck 2009: 90; Marchand 2009: 56). Oryantalizm alanında 19. yüzyıldaki ve 20. yüzyıl başlarındaki Alman egemenliği bir ölçüde Almanya'da çok sayıda üniversite bulunmasından kaynaklanmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında her Alman kralının bir üniversite kurma gereği duyduğu anlaşılmaktadır (Irwin 2008: 157). 19. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan süreçte Hammer Purgstall'tan başlayarak Rosenthal, Prokesch, Fallmerayer, Paul Wittek, Theoder Menzel, Franz Taeschner, Franz Babinger vb. Almanya-Avusturya ekolüne mensup önemli bilim adamları İslami Doğu'yu çalışarak bu alanda önemli eserler kaleme almışlardır.

Bavyera-Avusturya kültür sahasında oryantalist çalışmalar hususunda birbirini tamamlayan üç önemli düşünür vardır: Joseph von Hammer Purgstall, Prokesch von Osten ve Fallmerayer. Üç alim 19. yüzyılda Batı dünyasından Doğu dünyasına farklı yönlerden giriş yapmışlardır. Hammer bir bilim adamı ve tercüman olarak Doğu kaynaklarını Batı'ya tanıtmıştır. Prokesch diplomat ve politik yazar olarak Yakın Doğu'nun durumunu analiz etmiştir. Fallmerayer ise Doğunun tarihinin ve halk kültürünün temellerinin araştırmacısı olarak tanınmıştır. Purgstall meslek hayatına Levant'ta dragoman olarak başlamıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça bilen Hammer Levant'tan Avrupa'ya dönünce Avusturya dış işlerinde görevlendirilmiştir. 1807'den sonra Viyana'ya yerleşerek Doğu ile ilgili eserler kaleme almaya başlamıştır. Hammer de çağın diğer oryantalistleri gibi Fransız

oryantalist de Sacy ile fikir alış verişinde bulunmuştur. Sacy Doğu'ya hiç ayak basmamasına karşın kuşkusuz oryantalist çalışmalarının öncüsüdür. Hammer ise Doğu'yu bilen biri olmasına karşın üretken ve özensiz bir yazar olarak tanınmıştır. Akademik bir eğitim almayan Hammer'in en önemli eseri olan on ciltlik *Osmanlı Tarihi* uzmanlara göre Türkçe ve Yunanca kaynakların eleştiriden uzak bir derlemesi, kronolojik bir düzenidir (Irwin 2008: 154).

1795'te Graz'da doğan Prokesch (1795-1876) 1824'ten 1830'a kadar Doğu Akdeniz'de Avusturya deniz filosunda memur olarak çalışmıştır. Bu dönemde Klemens Prens von Metternich, Prokesch'ten Doğu'dan yani İstanbul'dan Nil Nehrine kadar olan coğrafi bölgenin askeri ve politik durumu hakkında düzenli bir şekilde bilgi almıştır. 1831 ve 1832 yıllarında Prokesch, Metternich tarafından özel bir görevle Papalık Devletine sonra da Mısır'a gönderilmiştir. Bir yıl sonra ise Kayser I. Franz ismiyle ilk Avusturya elçisi olarak Atina'ya gönderilmiştir. Orada 14 yıl Avusturya'nın çıkarlarını gözetken Prokesch bu dönemde *Allgemeine Zeitung*'a Yunan Krallığı hakkında haberler yazmıştır. Prokesch von Osten'in Atina'daki evi 1835 ve 1848 yılları arasında önemli seyyahların, şairler ve müzisyenlerin buluşma noktası olmuştur. 4 Marttan 12 Nisana kadar Atina'da kalan Fallmerayer on kez Prokesch'i ziyaret etmiştir. İkili arasında Grek-Slav sorunu üzerine uzun uzun münakaşalar gerçekleşmiştir. Ancak Fallmerayer'in Grek tezinden dolayı Atina'da çok hoş karşılanmadığını belirtmek gerekir (Bertsch 2009: 261). Almanya'da Doğu çalışmaları için önemli olan üçüncü isim Fallmerayer ise üç kez Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat etmiş yaşamının yedi yılını bu coğrafyada geçirmiş Müslüm Osmanlı toplumuna dair önemli çıkarımlarda bulunmuştur.

19. yüzyılın oryantalizm çalışmalarıyla ilgili gündeme getirilmesi gereken bir diğer husus ise Almanya'da oryantalizm çalışmalarının Fransa'dan ve oradan gelen Romantizm akımından önemli ölçüde etkilendiği gerçeğidir. 1789 Fransız Devrimi'nden sonra sanatçılar kendi toplumlarında bulamadıkları huzuru ve yeniliği Doğu'ya yaptıkları uzak seyahatlerde aramışlardır. Bu dönemde Batı'nın Doğu'ya yönelik bu romantik egzotik seyahat girişimleriyle birlikte Avrupa kendisini Doğu'da tanıdığı başka uygarlıklarla kıyaslayarak tarihini temellendirmiştir. Artık Doğu, Avrupa için yalnızca bir ayna değildir. Doğu, onunla birleşerek Hellen öncesi Antikçağını Avrupa evrenselliğinin hizmetine sokan bir tarih felsefesi içinde tutarlılık ve süreklilik arayan Batılı bir uygarlığın vazgeçilmez tamamlayıcısıdır (Bulut 2002: 110, 111).

Başta Hammer-Purgstall olmak üzere Johann Gottfried Eichhorn (1753-1827) ve Johann Gottfried Ludwig Kosegarten (1792-1860)'ın çevirileri sayesinde 19. yüzyılda Alman şairlerin kaleme aldığı edebi eserlerin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Sadece Alman romantizminin etkisiyle değil Goethe sayesinde de Doğu şiiri Avrupa'da tüm halkların dikkatini çekmiştir. Romantikler arayışlarında esasında şiir, din ve estetik tarafından yönetilen bir dünyaya yani Doğu'ya yönelmişlerdir. Romantik akım içinde yaşamın değerleri ve güzelliği uğruna şiire önemli bir yer verilmiştir. Çünkü Romantiklere göre farklı kültür ve geleneklerden gelirse de şiirsel ifadeler tüm insanlık tarafından kavranılabilmektedir. Bu nedenle Türkçe, Arapça ve Farsçadan yapılan şiir çevirileri hemen Alman şairler tarafından benimsenmiştir (Johansen 1990: 76).

1830'lardan itibaren ise Almanya'da Doğu çalışmaları klasik filolojinin paradigması altına girmiştir. Oryantalizm, çağın önde gelen Alman tarihçisi Leopold von Ranke'nin görüşlerinde farklı bir şekil bulmuştur. Ranke İslam'ı *öteki* olarak düşünen ilk kişidir. Ranke Doğu Sorunu'na yönelik, Avrupa özellikle de Cermen ve Roman halklarının oluşturduğu medeni Avrupa'nın barbar Osmanlı İmparatorluğu'nu kontrol etmek zorunda olduğunu iddia etmiştir. Ranke "Doğu Sorunu" üzerine modern terminolojide kullanılan tarihsel ve politik 'uzman danışman' olmuştur (Freitag 1997: 631; Irwin 2008: 160).

Almanların Doğuyla münasebetleri okyanus ötesi ticaret ve koloni faaliyetleriyle gerçekleşmemiş, kendi sabit olmayan sınırlarında güçlü milletler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Genel

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/1

olarak Almanların kurduğu enstitülerle Avrupa'nın emperyalist politikalarının Doğu çalışmaları üzerindeki etkisi oldukça aşikârdır. Ancak Almanya İngiltere ve Fransa gibi bu dönemde Doğu'ya koloni kurmadan oryantalizm çalışmalarında uluslararası lider konumuna gelmiştir. Tüm bunlar Almanya'nın antik Yakın Doğu'da kendini filolojik çalışmalara adanması sonucu gerçekleşmiştir. Marchand'a göre İngiliz ve Hollandalılar bugün sömürgeciliklerinin meyvelerini yerken, Almanlar yaptıkları *bilimi (Wissenschaftlichkeit)* artırmakla kazanç sağlamışlardır. Gerçekten de Almanlar Doğu'dan getirdikleri yeni elyazmalarıyla bilim dünyasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Almanların oryantalist metinlere ulaşmasının başarısında kuşkusuz Doğu'da yeni elçilikler kurmalarının, daha fazla seyyah, misyoner ve tüccarı Doğu'ya göndermelerinin etkisi olduğu gibi, Bavyera kraliyet soyundan gelen Otto'nun yeni kurulan Yunanistan'a prens olarak gitmesi ve Prusyalı komutanların Osmanlı Devleti'ne ve Japonya'ya gönderilmesi önemli rol oynamıştır (Marchand 2009: 28, 103, 104).

Almanya'nın Hindistan'daki, Doğu Akdeniz'deki, Kuzey Afrika'daki İngiliz-Fransız varlığına denk bir Doğu deneyimi olmaması onların Fransız ve İngilizlere göre Doğu çalışmaları hususunda eksik olduğu anlamına gelmez. Doğu, Alman literatüründe şiirlere, fantezilere, romanlara konu olmuştur. Said'e göre Alman oryantalizminin, İngiliz-Fransız, sonraları da Amerikan oryantalizmiyle ortaklık gösteren yanı, Batı kültürü çerçevesinde Doğu üzerinde kurulan bir tür düşünsel yetke olmasıdır (Said 2010: 28, 29). Alman oryantalizmi koloniyal güçlerin uygulamalarından ziyade profesyonel metin çalışmalarına ağırlık verildiği bir alan olmuştur. Alman oryantalistleri doğrudan bir "milli çıkarları" olmamasından dolayı Doğu'da koloni ve yönetici konumunda değillerdir. Yine Said'e göre Alman oryantalizmi bilimsel ve klasik bir oryantalizmdir. Jenkins, Said'in oryantalizm tanımını kapsam açısından geniş, tarihsel açıdan ise spesifik bulur. Said'in oryantalizm tanımı, Doğu hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğreterek, oraya yerleşerek, onu yöneterek uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Doğu'ya egemen olmakta, Doğu'yu yeniden yapılandırmakta, Doğu üzerinde yetke kurmakta kullanılan bir batı biçemi şeklindedir (Said 2010: 13; Jenkins 2004: 98). Said bu tanımla birlikte İngiliz ve Fransız modeli bir koloni imparatorluğu yaratılmasını ve sürdürülmesini betimlemiştir (Jenkins 2004: 97).

Sonuç

Tarih boyunca Doğu ve Batı arasındaki sınır iki tarafın birbirini tanımlamasına göre değişiklik göstermiştir. Batı Avrupa'nın Doğu'ya yüklediği anlam ve oluşturduğu Doğu imgesi ise Müslüman Doğu'nun Avrupa'yı tehdit etmesi ölçüsünde değişmiştir. 17. yüzyılın son çeyreğine yani II. Viyana kuşatmasına kadar yenilmeyen Müslüman-Türk imgesi bu tarihten sonra yerini Batı Avrupa karşısında Doğu'nun zayıf ve geri olduğunu betimleyen imgelere bırakmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde Müslüman Doğu'yu yenilmiş bir düşman olarak gören Avrupa, emperyalizm ve sömürgeciliğin de etkisiyle ona bakmıştır.

Rodinson'a göre 19. yüzyıl Avrupa'sında Doğu'ya bakışta üç unsur dikkat çekmektedir: 1) Çıkarıcı ve emperyalist batıcılık: bu batıcılık öteki medeniyetleri küçümser, 2) Romantik egzotizm: büyü bir doğuya hayrandır, Doğu'nun sefaleti arttıkça daha da cazipleşir, 3) Uzmanlaşmış bilgelik: Avrupa'da eski çağların incelenmesine ve sınıflandırılmasına yönelik tutum. Ona göre 19. yüzyıl Doğu'ya bakışın karakterini oluşturan bu üç unsur birbiriyle çatışıyor gibi görünse de aslında Avrupa'nın Doğu'yu anlamasında birbirini tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir (Rodinson 1983: 58).

19. yüzyıl gelişmeleri yani Avrupa'nın Doğu'ya genişlemesi Batı ve Doğu arasındaki ilişkilere kazandırdığı boyut Avrupa'da birbiri ardına Doğu çalışmaları enstitüleri kurulmasına neden olmuştur. Doğu ve özellikle İslam araştırmaları imparatorluk projelerinin bağımsız bir sahası olarak kurulmuştur. Hatta bu enstitülerdeki çalışmalar ne kadar masum görünse de imparatorluk ideolojisini

destekleyecek türdedir (Freitag 1997: 622). 19. yüzyılla birlikte oryantalistik çalışmalar devlet desteğiyle birlikte yürütülmüş hükümetlerin dış politikalarına uygun olarak Doğu imgesi oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

- Amin, Samir (2007), *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, (Çev. Mehmet Sert), İstanbul.
- Amman, Ludwig (1989), *Östliche Spiegel: Ansichten vom Orient im Zeitalter seiner Entdeckung durch den deutschen Leser 1800-1850*, Hildesheim.
- Arılı, Alim (2014), *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, İstanbul.
- Barthold, Vasili Viladimirviç (2004), *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, (Çev. Kaya Bayraktar, Ayşe Meral), İstanbul.
- Berikan, Fatma, Ahmet Şimşek (2011), "Tarih Yazımında Avrupamerkezciliğin İzleri", *Türkiye'de Tarih yazımı*, Ed. V. Engin, A. Şimşek, İstanbul, 301-314.
- Beydilli, Kemal (2014), "Josepp von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben des Orients (Şark Hazinesi) Dergisi", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, Cilt: 1: Tarih, İstanbul, 129-276.
- Bisaha, Nancy (2004), *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, Philadelphia.
- Booth, Daniel (1836), *An Analytical Dictionary of the English Language*, London.
- Boztemur, Recep (2002), "Marx, Doğu Sorunu ve Oryantalizm", *Doğu Batı: Oryantalizm I*, 20, 139-158.
- Brockelmann, Carl (1922), "Die morgenländischen Studien in Deutschland", *ZDMG*, 76, 1-17.
- Bulut, Yücel (2002), *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, İstanbul.
- Burke, Peter (2003), *Avrupa'da Rönesans: Merkezler ve Çeperler*, (Çev. Uygur Abacı), İstanbul.
- Corm, Georges (2011), *Avrupa ve Batı Miti: Bir Tarihin İnşası*, Ankara.
- Curtis, Michael (2009), *Orientalism and Islam: European Thinkers on Oriental Despotism in the Middle East and India*, Cambridge.
- Çırakman, Aslı (2002), "Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi", *Doğu Batı: Oryantalizm I*, 20, 189-206.
- _____ (2001), "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezciliğe", *Doğu Batı: Avrupa*, 14, 28-46.
- Çoşkun, İsmail (2007), "Öteki ile Karşılaşmalar Gezi Edebiyatı ve Şarkiyatçılık", *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006*, Ed. Lütfi Sunar, İstanbul.
- Freitag, Ulrike (1997), "The Critique of Orientalism", *Companion to Historiography*, Ed. M. Bentley, London and New York.
- Gallant, Thomas W. (2006), "Europe and the Mediterranean: A Reassessment", *Europe and Asia beyond East and West*, Ed. Gerard Delanty, London, 120-137.
- Goff, Jacques Le (2008), *Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev. Timuçin Binder), İstanbul.
- Goffman, Daniel (2008), *Osmanlı Dünyası ve Avrupa, 1300-1700*, İstanbul.
- Goody, Jack (2012), *Tarih Hırsızlığı*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul.
- _____ (2002), *Batı'daki Doğu*, (Çev. B. M. Angılı, İ. M. Bezin), Ankara.
- Guénon, René (1991), *Modern Dünyanın Bunalımı*, (Çev. Nabi Avcı), İstanbul.

- Hentsch, Thierry (2008), *Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, (Çev. Aysel Bora), İstanbul.
- Herzog, Christoph (2010), "Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar", (Çev. Faruk Yaslıçimen), *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi: Dünyada Türk Tarihçiliği*, C. 8, Sayı 15, 77-148.
- Hobson, John M. (2007), *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, (Çev. Esra Ermert), İstanbul.
- Hohlweg, Armin (1996), "Byzanz und der Westen: Politische, ideologische, administrative und kulturelle Aspekte", *Byzanz und seine Nachbarn*, Ed. A. Hohlweg, München, 87-129.
- Huntington, Samuel P. (2011), *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, İstanbul.
- Irwin, Robert (2008), *Oryantalizm ve Düşmanları*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul.
- İslamoğlu, Huri (1997), *Neden Avrupa Tarihi?*, Der. Huri İslamoğlu, İstanbul.
- Jenkins, Jeniffer (2004), "German Orientalism: Introduction", *Comparative Studies of South Asia, Afrika and Middle East*, 24-2, 97-100.
- Johansen, Baber (1990), "Politics and Scholarship: The Development of Islamic Studies in the Federal Republic of Germany", *Middle East Studies, International Perspectives on the State of the Art*, Ed. Tareq Y. Ismael, New York.
- Kabbani, Rana (1993), *Avrupa'nın Doğu İmajı*, (Çev. Serpil Tuncer), İstanbul.
- Karataş, Cengiz (2014), "Emperyalizm Bağlamında Oryantalizm Kavramına Bir Bakış", *Turkish Studies*, 9/5, 1269-1277.
- Keyman, Fuat Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu (1999), "Giriş: Dünya Nasıl "Dünya" Oldu?", *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, Der. F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu, İstanbul, 7-24.
- Kießling, Hans Joachim (1956), "Die Türken und das Abendland: Vorstellung und Wirklichkeit", *Der Remter, Blätter Ostdeutscher Bessinnung*, 4, 51-62.
- Kontje, Todd, *German Orientalisms*, Michigan 2004.
- Kontny, Oliver (2002), "Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine", *Doğu-Batı: Oryantalizm I*, 20, 121-138.
- Lewis, Bernard, Buntzie Ellis Churchill (2014), *Tarih Notları: Bir Orta Doğu Tarihçisinin Notları*, (Çev. Çağdaş Sümer), Ankara.
- Lewis, Bernard (2007), "Oryantalizm Sorunu", (Çev. Ferit Burak Aydar), *Oryantalizm: Tartışma Metinleri*, Ed. Aytaç Yıldız, Ankara, 217-245.
- _____ (1996), *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul.
- Mangold, Sabine (2004), *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft" – Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, Stuttgart.
- Marchand, Suzanne L. (2009), *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race, and Scholarship*, Cambridge.
- Nar, Mehmet Şükrü (2014), "Oryantalizm Üzerine Antropolojik Tartışmalar", *Turkish Studies*, 9/5, 1651-1669.
- Onaran, Burak (2010), "Fransız Osmanlı Tarihi Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Dünyada Türk Tarihçiliği*, C. 8, S. 15, 301-342.

- Özbaran, Salih (2013), *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri*, İstanbul.
- Parla, Jale (2005), *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İstanbul.
- Polaschegg, Andrea (2005), *Der andere Orientalismus: Regeln deutsch-morgendlandischer Imagination im 19. Jahrhundert*, Berlin, New York.
- Reynolds, Douglas (2013), *Turkey, Greece, and the Borders of Europe: Images of Nations in the West German Press 1950-1975*, Berlin.
- Ricci, Giovanni (2005), *Türk Saplantısı: Yeniçağ Avrupa'sında Korku, Nefret ve Sevgi*, (Çev. Kemal Atakay), İstanbul.
- Rodinson, Maxime (1983), *Batıyı Büyüleyen İslam*, (Çev. Cemil Meriç), İstanbul.
- Said, Edward W. (2010), *Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları*, (Çev. Berna Ülner), İstanbul.
- Sauer, Franz (1959), "Orient und Okzident – Gegensatz oder Einheit?", *Orient und Okzident in Vergangenheit und Gegenwart*, Ed. F. Sauer, Graz.
- Schmidt, Nathaniel (1923), "Early Oriental Studies in Europe and the Work of the American Oriental Society, 1842-1922", *JAOS*, 43, 1-14.
- Schnabl, Helga (1993), *Wahrnehmung orientalische Fremde: Österreichische Reisende begegnen dem osmanischen Reich (1800-1850)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Wien.
- Ševčenko, Ihor (2000), "Perceptions of Byzantium", *Perceptions of Byzantium and Its Neighbors (843-1261)*, Ed. Olenka Z. Pevny, New York, 2-21.
- Spohn, Margret (1996), *Her Şey Türk İşi: Almanların Türkler Hakkında 500 Yıllık (Ön) Yargıları*, (Çev. Leyla Serdaroğlu), İstanbul.
- Strauss, Johann (1987), "Alman Seyyahlarda "Türk ve Rum/Yunan" Tasvirleri", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, 28.X-1.XI.1985, Eskişehir, 242-261.
- Taşcı, Özcan (2013), *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, Ankara.
- Thielmann, Jörn (2006), "Orientalismus und Okzidentalismus", "Orient" versus "Okzident"? *Zum Verhältnis von Kultur und Raum in einer globalisierten Welt*, Ed. G. Glazse ve J. Thielmann, Mainz, 19-24.
- Todorova, Maria (2013), *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, (Çev. Dilek Şendil), İstanbul.
- Wokoek, Ursula (2009), *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, London and New York.
- Wolff, Larry (1994), *Investing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford, California.
- Yapp, M. E. (1992), "Europe in the Turkish Mirror", *Past&Present, The Cultural and Political Construction of Europe*, 137, 134-155.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

İnan Aliyazicioğlu, Z. (2017). "Oryantalizm ve Avrupa'da Müslüman-Doğu'ya Dair Oryantalistik Çalışmaların Gelişimi / Orientalism and the Progress of Orientalist Studies on Muslim East in Europe", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı) Volume 12/1, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11397>, p. 133-156.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/1